

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO KATEDRA**

Giedrius Barkauskas

**ELEKTRONINIO BALSAVIMO ĮGYVENDINIMO
GALIMYBĖS LIETUVOJE**

Magistro darbas

Šiauliai, 2011

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO KATEDRA**

Giedrius Barkauskas

**ELEKTRONINIO BALSAVIMO ĮGYVENDINIMO
GALIMYBĖS LIETUVOJE**

**Magistro darbas
Socialiniai mokslai, vadyba ir verslo administravimas (03S1)
Šaka- viešasis administravimas**

Teigiu, kad magistro studijų baigiamasis darbas, kurį teikiu vadybos studijų programos magistro kvalifikaciniam laipsniui įgyti yra originalus autorinis darbas:

Magistro darbo autorius
(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

Vadovė
(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

Recenzentas (-ė)
(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

Giedrius Barkauskas. *Elektroninio balsavimo įgyvendinimo galimybės Lietuvoje*. Vadybos (šaka - viešasis administravimas) magistrantūros studijų baigiamasis darbas. Mokslinė vadovė doc.dr. Diana Šaparnienė. Šiaulių universitetas, Viešojo administravimo katedra. – Šiauliai, 2011.

SANTRAUKA

Magistro baigiamajame darbe nagrinėjamas Lietuvos elektroninio balsavimo įgyvendinimo galimybės elektroninės demokratijos kontekste. Siekiant išsiaiškinti priežastis, kodėl

Lietuvoje vis dar nėra galimybės balsuoti internetu buvo atlikta Lietuvos bei užsienio autorių mokslinių publikacijų, paskelbtų tyrimų rezultatų, Lietuvos Respublikos teisės aktų, strateginių planų, ataskaitų, tarptautinių standartų, ES direktyvų, interneto šaltinių analizė, jų sisteminimas.

Dokumentų analizė leido parengti *Internetinio balsavimo įgyvendinimo Lietuvoje galimybių įžvalgą (PEST analizė, SSGG analizė)*, kurioje apibrėžtos problemos, strateginės kryptys susijusios su internetinio balsavimo įgyvendinimu.

Pagrindinis šio darbo tikslas buvo atlikti tyrimą, kuris padėtų išsiaiškinti ar reikalingas įprastinių balsavimo mechanizmų pakeitimas į šiuolaikinėmis technologijas paremtus balsavimus, ir ar turėtų įtakos dalyvaujančiųjų rinkimuose piliečių skaičiui, įgyvendinus elektroninius balsavimus Lietuvoje.

Tyrimas patvirtino hipotezę – elektroninio balsavimo įgyvendinimą Lietuvoje riboja duomenų saugumo ir privatumo užtikrinimas. Lietuvos Respublikos konstitucijoje nurodoma, kad balsavimas turi būti slaptas.

Giedrius Barkauskas. The implementation of electronic voting in Lithuania. Final master thesis on Management (branch –Public Administration). Scientific advisor associate prof. Dr. Diana Šaparnienė. Šiauliai University, Department of Public Administration. – Šiauliai

SUMMARY

Master's thesis analyses the implementation of Lithuanian e-voting options in the context of electronic democracy. In order to find out the reason of an online voting impossibility in Lithuania, there is given the analysis and systematization with the reference to Lithuanian and foreign authors' of scientific publications and research results in the Lithuanian legislation, strategic plans, reports, international standards, EU Directives and analysis of Internet sources,.

The analysis of data enabled to prepare the insight for implementation of Internet voting opportunities in Lithuania (SWOT analysis), where defined the problems of strategic directions related to the implementation of online voting.

The main aim of this work was to carry out a research in order to find out if it is needful the replacement of traditional voting machinery to voting based on modern technology and whether the elections would affect the number of citizens involved in the implementation of electronic voting in Lithuania.

The analysis has approved the hypothesis - the e-voting implementation in Lithuania is limited because of data security and privacy protection. Lithuanian Constitution states that voting should be secret.

TURINYS

PAGRINDINIŲ SAŲOKŲ ANALIZĖ	4
LENTELIŲ SĄRAŠAS	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
PAVEIKSLĖLIŲ SĄRAŠAS	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
ĮVADAS	5
1. ELEKTRONINIS BALSAVIMAS KAIP ELEKTRONINĖS DEMOKRATIJOS ĮGYVENDINIMO IR PLĖTROS REZULTATAS	8
1.1. Elektroninės demokratijos samprata ir formos	8
1.2. Elektroninio balsavimo samprata ir procesas.....	13
1.2.2. Elektroninio balsavimo galimybės.....	20
1.2.3. Elektroninio balsavimo grėsmės	25
1.2.4. Elektroninio balsavimo audito sistemos	27
2. ELEKTRONINIO BALSAVIMO ĮGYVENDINIMO GALIMYBIŲ LIETUVOJE TYRIMO METODOLOGIJA	29
3. ELEKTRONINIO BALSAVIMO ĮGYVENDINIMO GALIMYBIŲ LIETUVOJE TYRIMO REZULTATAI.....	32
3.1 Elektroninio balsavimo įgyvendinimo etapai Lietuvoje	32
3.2. Užsienio valstybių elektroninio balsavimo patirties analizė.....	38
3.3. Elektroninės balsavimo įgyvendinimo galimybės Lietuvoje: SSGG, PEST analizė.....	47
IŠVADOS	54
REKOMENDACIJOS	56
LITERATŪRA	57
PRIEDAI.....	61

PAGRINDINIŲ SĄVOKŲ ANALIZĖ

Elektroninis balsavimas (e.balsavimas) – balsavimas naudojant šiuolaikines informacines technologijas. Skiriamas e.balsavimas rinkimų apylinkėje naudojant įrenginius su jautriais prisilietimui ekranais, jungiklių įrenginius, standartinius kompiuterius. Rezultatai skelbiami (spausdinami) pasibaigus balsavimui, jie gali būti automatiškai perduodami telefono linijomis, gali būti spausdinami kiekvieno balsavimo duomenys. Atspausdintus ar kitaip išsaugotus kiekvieno balsavimo duomenis galima perskaičiuoti ir taip kontroliuoti balsavimo procedūrų teisingumą. Nuotolinis e. balsavimas – kada balsuojama internetu, mobiliu telefonu (tik bandomieji balsavimai) bei balsavimo kioske, į kurį patenkama asmens tapatybę nustatčius įgaliotam rinkimų komisijos pareigūnui ar konsuliniam darbuotojui.

Balsavimas internetu (i. balsavimas) – nuotolinio e. balsavimo būdas, kai rinkėjas gali išreikšti savo valią rinkimuose ar referendume naudodamasis interneto ryšiu savo namuose, darbo vietoje ar kitoje vietoje, kurioje yra interneto prieiga.

Balsavimas kontroliuojamoje aplinkoje – balsavimas stebint specialioje patalpoje rinkimų komisijai išduodant biuletenius ir stebint, kad rinkėjas balsuotų slaptai.

Balsavimas nekontroliuojamoje aplinkoje – balsavimas nedalyvaujant rinkimų komisijoms, pavyzdžiui, paštu, užsienyje, arba internetu.

Slaptas balsavimas – internetinis balsavimas turi būti organizuojamas taip, kad balso konfidencialumas būtų išlaikytas bet kurioje procedūros stadijoje nuo pat rinkėjo identifikavimo momento. Elektroninio balsavimo sistema turi garantuoti, kad į e. balsadėžę padėti balsai ir balsų skaičiavimas yra ir bus anonimiški, o taip pat, kad bus neįmanoma nustatyti ryšio tarp balso ir jį atidavusio asmens; elektroninio balsavimo sistema turi būti organizuota taip, kad balsų skaičius elektroninėje balsadėžėje neleistų nustatyti ryšio tarp balso ir konkretaus rinkėjo (tai yra, jeigu rinkimų apylinkėje balsuos vienas rinkėjas jo balsas neturėtų būti skelbiamas rinkimų apylinkėje, o turėtų būti skelbiamas kartu su kitų rinkėjų balsais rinkimų apygardoje), techninė ir programinė balsavimo įranga turi būti patikimai apsaugota nuo neleistinių veiksmų ir poveikių.

IVADAS

Žmonijos istorijoje tarp egzistuojančių valdymo formų, kaip pažangiausia, efektyviausia ir visuomenei priimtinausia valstybės valdymo forma, daugelyje šalių išivyravo demokratija. Šiuolaikiniame pasaulyje demokratijos suvokimas pasikeitė, lyginant su tuo, kuris vyravo antikinėse civilizacijose jos atsiradimo metu. Demokratijos, kaip valdymo formos, samprata sumodernėjo ir tapo neatsiejama nuo pilietinių procesų. Kad demokratija veiktų šiuolaikinėse bendruomenėse reikia tam tikro politinių institutų tinklo, t.y. (a) renkamų pareigūnų nes šiuolaikinė demokratijos valdžia grindžiama atstovaujama valdžia (b) laisvų sąžiningų periodiškų rinkimų. (Krupavičius, 2004).

21 a. pradžioje informacinių ir telekomunikacinių technologijų įtaka yra pastebima visose gyvenimo srityse. Informacinės technologijos tapo neatsiejama valdymo procesų mechanizmų dalimi, taigi, jų įtaka valdymo formai – demokratijai – taip pat yra labai svarbi.

Šiandien daugelyje demokratių valstybių pripažįstama, kad reikia kurti naujas santykių formas tarp piliečių ir valdžios institucijų. Neretai akcentuojamas visuotinis susvetimėjimas tarp valdžios atstovų ir piliečių, kuriems ji atstovauja. Tai pasireiškia sumažėjusiu rinkėjų aktyvumu, pasyviu dalyvavimu visuotiniame pilietiniame gyvenime, viešu cinizmu politinių institucijų ir partijų atžvilgiu, kadaise stipraus politinio lojalumo žlugimu (Mockus 2008; Jens 2003). Akivaizdu, kad dabartinėse demokratinėse valstybėse pasitikėjimas tradiciniais demokratinio valdymo modeliais yra silpnesnis nei anksčiau. Daugelyje pažengusių demokratių valstybių jau veikia elektroninės demokratijos (e. demokratijos) programos, kurios daugiausiai orientuotos į piliečių dalyvavimą sprendimų priėmime, į paslaugų teikimą internetu.

Viena iš elektroninės demokratijos išraiškos formų yra elektroninis balsavimas, kuris plačiąja prasme yra apibrėžiamas kaip bet kokio tipo balsavimas, kurio procesas yra siejamas su elektroninių priemonių panaudojimu. Elektroninį balsavimą galima išskirti į dvi dalis: balsavimas naudojant elektronines mašinas ir nuotolinis balsavimas.

Darbo aktualumas: Pastaruoju metu elektroninės demokratijos bei jos vienai iš pagrindinių siekių – elektroninio balsavimo įgyvendinimui ir plėtrai tiek Lietuvoje, tiek visame pasaulyje skiriamas gana nemažas dėmesys (Limba, 2010). Aktualumą nagrinėti šį klausimą sudaro ir vis ne didėjantis, o daugelyje šalių ir akivaizdžiai mažėjantis rinkėjų aktyvumas rinkimuose. Lietuva priklauso šalims, kurių gyventojai rinkimuose dalyvauja pasyviausiai Europoje. Šiuo požiūriu nusileidžiame nebent Šveicarijai, kur vyksta gerokai daugiau rinkimų, referendumų ir kitokių balsavimų. (Krupavičiaus, 2010)

Mokslininkai pažymi (Petrauskas, 2008), kad viena iš svarbiausių mažėjančio rinkėjų aktyvumo priežasčių yra Lietuvos piliečių emigracija, todėl elektroninio balsavimo įvedimas, neabejotinai, paskatintų rinkimuose dalyvauti užsienyje gyvenančius Lietuvos piliečius.

Mokslinė problema: Elektroninio balsavimo įgyvendinimo ir plėtros Lietuvoje klausimas aktyviai svarstomas ir valstybės institucijose, ir visuomenėje. 2006 m. lapkričio 16 d. Seimas patvirtino balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepciją, kurioje suformuluoti internetinio balsavimo įgyvendinimo tikslai, pagrindiniai elektroninio balsavimo principai, aprašoma principinė balsavimo internetu schema, numatoma kaina ir reikalavimai teisinei bazei. 2007 m. liepos 11 d. Vyriausybė patvirtino balsavimo internetu diegimo programą ir pavedė ją koordinuoti Informacinės visuomenės plėtros komitetui prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Tačiau įstatymų pataisos, kuriomis siūlyta įteisinti elektroninį balsavimą, yra atmetamos nes dauguma pasisako prieš elektroninį balsavimą įvardindami jį kaip nesaugų ir nepatikimą.

Tyrimo problemą galima įvardinti šiais probleminiais klausimais:

1. Kokia elektroninio balsavimo įgyvendinimo situacija Lietuvoje?
2. Kodėl neryžtingai pereinama prie elektroninio balsavimo įgyvendinimo?
3. Ar yra užtikrinamos galimybės (teisinė bazė, infrastruktūra, žmogiškieji ištekliai, saugumo užtikrinimas ir pan.) elektroninio balsavimo įgyvendinimui Lietuvoje?

Tyrimo objektas: Elektroninio balsavimo įgyvendinimo galimybės.

Darbo tikslas: Ištirti elektroninio balsavimo situaciją ir įgyvendinimo galimybes Lietuvoje.

Darbo uždaviniai:

- Teoriniu aspektu išnagrinėti elektroninės demokratijos ir elektroninio balsavimo konceptus, įgyvendinimo principus, būdus, saugumo užtikrinimą;
- Išanalizuoti dokumentus, teisės aktus elektroninio balsavimo įgyvendinimo aspektu;
- Išanalizuoti užsienio valstybių elektroninio balsavimo patirtį;
- Ištirti elektroninio balsavimo įgyvendinimo galimybes Lietuvoje.

Tyrime taikyti metodai:

1. Mokslinės literatūros analizė, sintezė.
2. Dokumentų (LR teisės aktų, strateginių planų, ES direktyvų ir standartų) analizė, sisteminimas.
3. Lietuvos Respublikos institucijų interneto tinklalapių ir tarptautinių organizacijų pateiktos informacijos bei dokumentų analizė, lyginimas, apibendrinimas.

Tyrimo idėja pagrįsta **hipoteze**: elektroninio balsavimo įgyvendinimą Lietuvoje riboja duomenų saugumo ir privatumo užtikrinimas.

Rezultatų mokslinis naujumas. Rezultatai padėjo atskleisti elektroninio balsavimo naudojimo galimybes Lietuvoje, lyginant užsienio valstybių patirtį.

Mokslininkų, dokumentų ir įvairių institucijų susijusių su rinkimais pateikti duomenys padėjo nustatyti elektroninio balsavimo problemas ir sprendimo galimybes.

Rezultatų praktinis reikšmingumas. Magistro darbe tyrimo metu atlikta internetinių tinklalapių, dokumentų ir mokslinių straipsnių analizė padėjo atskleisti elektroninio balsavimo privalumus ir trūkumus. Gauti duomenys gali būti panaudoti įgyvendinant elektroninio balsavimo projektą. Tyrimo duomenų analizė leis pasinaudoti užsienio šalių patirtimi sprendžiant e. balsavimo galimybes.

Darbe surinkta informacija gali parodyti elektroninio balsavimo įgyvendinimo galimybes įvairių socialinių grupių atžvilgiu tai pat piliečių nuomonė apie elektroninio balsavimo įgyvendinimą.

1. ELEKTRONINIS BALSAVIMAS KAIP ELEKTRONINĖS DEMOKRATIJOS ĮGYVENDINIMO IR PLĖTROS REZULTATAS

1.1. Elektroninės demokratijos samprata ir formos

Daugelyje šalių tarp egzistuojančių valdymo formų, kaip pažangiausia, efektyviausia ir visuomenei priimtinausia valstybės valdymo forma išsivyravo demokratija.

Demokratijos ištakos byloja apie demokratiško valdymo svarbą. Antikinėje Graikijoje pradėjo rasti demokratijos praktinės apraiškos. Išvertus iš graikų kalbos „demokratija“ reiškia „liaudies valdžia“. (Clift, 2010). To meto demokratija pasireiškė per plebiscitus ir referendumus, kurie buvo rengiami svarbiems klausimams spręsti. Svarbiausiais demokratijos požymiais laikyta: žmonių ir socialinių grupių santarvė ir demokratijos principų pripažinimas; turtinio cenzo likvidavimas. Šiandien demokratijos požymiai pasikeitė į du pagrindinius: valdžios atskaitomybę savo tautai, savo valstybės piliečiams; konstitucinį valstybės valdžios apribojimą. (Vitkus, 2001)

Šiuolaikinė demokratija – tai valstybės valdymo forma, kai visa valdžia kyla iš valstybės piliečių valios, valdymas yra įgyvendinamas per konstitucijos pagrindu renkamas ar formuojamas institucijas. (Vitkus, 2001) Normatyviniu požiūriu demokratija yra apibrėžiama per „laisvės“, „lygybės“ ir „tautos suverenumo“ kriterijus. (Novogrodzkiene, 2001)

Demokratijos terminas taip dažnai ir vartojamas, kad jo turinys praranda aiškią ir apibrėžtą prasmę. Demokratijos definicija priklauso daugiaprasmių ir labiausiai neapibrėžtų šiuolaikino politikos mokslo sąvokų sričių. „Demokratija reiškia daug dalykų daugeliui žmonių. Jeigu suprasime šį žodį paraidžiui, tai tokio dalyko tikriausiai apskritai negali būti. Ar gali susiklostyti tokios sąlygos, kurioms esant sakoma, jog valdo tauta galima abejoti,“.(Dahrendorf, 1996)

Demokratija, tai valdymo forma, kuri skirstoma į dvi pagrindines atšakas: atstovaujamoją demokratiją ir tiesioginę demokratiją. (Norris, 2005) Šiuo metu išsivysčiusiose pasaulio šalyse vyrauja atstovaujamoji demokratija, kuri apibrėžiama, kaip tokia demokratijos forma, kai valstybės piliečiai išrenka savo atstovus ir jiems paveda tvarkyti valstybės reikalus. Tiesioginė demokratijos forma praktiškai yra sunkiai įgyvendinama ir šiuolaikiniame pasaulyje beveik nebetaikoma. Tiesioginė demokratija apibrėžiama, kaip tokia demokratijos forma, kai valstybės piliečiai visuotiniuose susirinkimuose ar visuotiniuose balsavimuose patys sprendžia svarbiausius valstybinius reikalus ir tik paskui sprendimus paveda įgyvendinti specialiai sudarytiems organams. (Vitkus, 2001).

Atstovaujamoji demokratija yra įgyvendinama per laisvus periodinius atstovų rinkimus. Lietuva yra atstovaujamoji demokratinė valstybė. Lietuvos Respublikos Konstitucija demokratiją įtvirtina tiesiogiai nurodydama, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, bei tai pat per konstitucinius institutus – žmogaus teises, *laisvus ir periodiškus rinkimus*, atstovavimą ir valdžios atskaitomybę piliečiams.

Daugelyje demokratinių valstybių pripažįstama šiandien, kad reikia kurti naujas piliečių ir valdžios institucijų bendravimo formas, nes veikiant globalizacijai, sudėtingėjant visuomenės socialinei veiklai, būtini nauji demokratijos išraiškos instrumentai, kurie suteiktų galimybę aktyviai dalyvauti valstybės valdymo procesuose ir patenkintų kintančius visuomenės poreikius. “Šie instrumentai sudaro galimybes plėtoti naujas įtinklintas demokratijos ir politikos formas”.(Daunoraitė, 2004)

Demokratiją galima suskirstyti į atstovaujają demokratiją (tam kad pagerinti skaidrumą demokratijos) arba pabandyti padidinti tiesioginį piliečių dalyvavimą naudojant skaitmenines priemones (pvz., nuotolinis elektroninis balsavimas). Naujesnėje literatūroje reikalauja pasikeitimo demokratijos į subtiliasnes formas tarp tiesioginio dalyvavimo ir piliečiams atstovavimo (Drechsler, 2002).

Toronto universiteto profesorius Crawford Brough Macpherson (1977) teigė, kad visiškai įgyvendinti laisvę ir ugdyti pilnavertį pilietį įmanoma tik tada, kai piliečiai tiesiogiai ir nuolatos dalyvauja visuomenės ir valstybės valdyme. C.B. Macpherson (1977) iškėlė klausimą, ar įmanoma šiuolaikinėje, modernioje ir sudėtingoje visuomenėje išplėtoti demokratiją, kad nuo periodiško piliečių dalyvavimo rinkimuose būtų pereinama prie dalyvavimo priimant sprendimus visose gyvenimo srityse.

Paskutiniu metu piliečių nebetenkino esamas per daug biurokratizuotas ir standartizuotas biurokratijos ir piliečių santykis, todėl atsirado poreikis pereiti prie lankstesnių, skaidresnių ir didesnei daliai žmonių priimtinių valdymo formų, kuriose galėtų dalyvauti ne tik valstybinės, bet ir visuomeninės organizacijos bei bendruomenės. (Dai 2007)

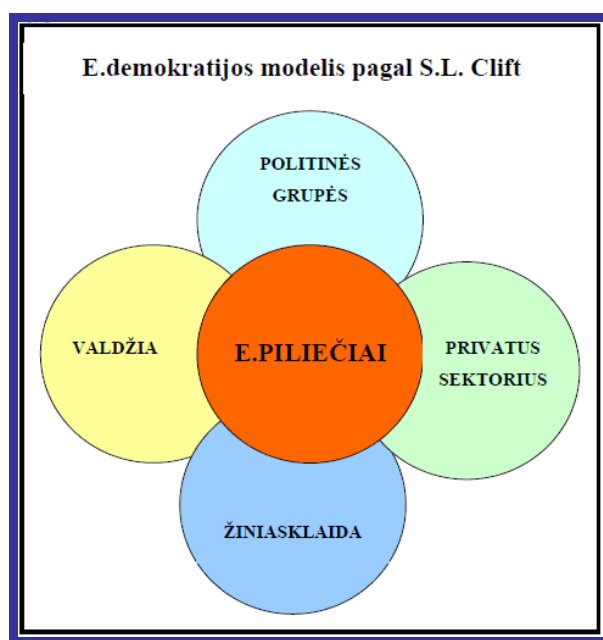
Vienas iš žymiausių e.demokratijos ekspertų Steven L. Clift (2000) iškėlė naują, elektroninės demokratijos viziją, kuri papildo šiuolaikinę demokratijos sampratą ir tampa jos neatsiejama dalimi. „*E.demokratija, viena esminių sąlygų padedančių piliečiams aktyviai dalyvauti kasdieniniame visuomenės gyvenime ir valstybės valdyme*“. Steven L. Clift (2000) tvirtina, kad internetas modernizuoja tradicinę demokratiją suteikdamas galimybę kiekvienam piliečiui dalyvauti šalies valdyme nepriklausomai nuo jo buvimo vietos ir laiko. *Sukūrus tam tinkamą IT infrastruktūrą būtų galima spręsti visuomenės problemas ir nelikti vien pasyviai valdžios priimamų sprendimų stebėtojais ir vykdytojais.* „Taigi e. demokratijos perspektyva numato

informacijos ir komunikacijos technologijų atėjimą į egzistuojančius demokratijos sektorius.(Coleman 2004)

E. demokratija – tai naujausių informacinių ir ryšio technologijų naudojimas demokratinuose procesuose, siekiant padidinti piliečių dalyvavimą ir valdžios atskaitomybę, valdymo sprendimų skaidrumą, ir efektyvesnį valdymą. Steven L. Clift (2000) E. demokratija įvardijama, kaip valdymo modernizavimas ir strategijų kūrimas, pritaikant technologijas demokratiniais procesams įgyvendinti, valdymo bei politiniuose procesuose. S. L. Clift (2004) E. demokratija - priemonių ir būdų visuma, skirta įgyvendinti demokratijos principus, pasitelkus informacines ir telekomunikacines technologijas.

E. demokratijos samprata apibūdina visumą priemonių ir metodų, kurių pagalba būtų įmanoma geriau įgyvendinti demokratiškus procesus globaliame pasaulyje informacinių ir ryšio technologijų pagalba. Steven L. Clift (2004) *demokratijos ir e. demokratijos tikslai yra panašūs - valdymo procesų neatsiejamumas nuo demokratiškumo principų, darant jį efektyvesniu ir skirtu piliečių interesams užtikrinti, valdymo skaidrumui padidinti*. E. demokratija dar įvardijama kaip skaitmeninė demokratija dėl jos išraiškos būdų per skaitmenines technologijas, tačiau jos skaitmeniškumas - tai tik su panaudojimo forma susijęs e. demokratijos bruožas. (Martin, 2009)

S. L. Clift (2004) pateikia supaprastintą e.demokratijos modelį, kurį sudaro elektroniniai piliečiai, kaip e.demokratijos centras kuris glaudžiai sąveikauja su keturiais sektoriais: politinės grupės, privatus sektorius, žiniasklaida ir valdžia (1 paveikslėlis).

1 pav. Elektroninės demokratijos modelis. Šaltinis: S. L. Clift. (2004). *E-government and democracy*.

S. L. Clift (2004) pabrėžia, kad „viena esminių e.demokratijos varomųjų jėgų yra e.valdžia arba e.valdymas“. Jis atkreipia dėmesį į tris pagrindinius elektroninės valdžios teikiamų paslaugų modulius (G2C, G2B, G2G), kurie apima potencialiausius elektroninių viešųjų paslaugų vartotojų segmentus visuomenėje. Taigi, apibrėžiant potencialių e. paslaugų vartotojų ratą išskiriamos šios tikslinės vartotojų grupės:

- 1) gyventojai;
- 2) verslo subjektams;
- 3) valdžios institucijos (G2G).

Viešųjų e. paslaugų modulis „valdžia-gyventojams“ (G2C) apima valdžios institucijų elektroniniu būdu teikiamas viešąsias paslaugas gyventojams. „Valdžia – verslui“ (G2B) modulis – viešųjų e.paslaugų tiekimą verslo subjektams, o modulis „valdžia – valdžiai“ (G2G) viešojo administravimo institucijų tarpusavyje teikiamoms e.paslaugoms apibrėžti. (Fernando 2010) OECD (The Organisation for Economic Co-Operation and Development) išskiria šiuos tris e.demokratijos, tai yra valdžios teikiamų e.paslaugų lygmenis:

- 1) „vienkryptė interakcija (interaction – one-way information provision), kur pateikiama informacija;
- 2) dvipusė interakcija (two-way relationship), kur piliečiai turi galimybę atsiliiepti į keliamus klausimus;
- 3) galiausiai partnerystė ir bendravimas (partnership relationship), kur piliečiai aktyviai dalyvauja politikos formavime“.

(Fulton, 2011) Nors e. demokratijos bruožai ir tikslai yra panašūs į klasikinės demokratijos bruožus, nagrinėjant šiuolaikinės demokratijos apraiškas valstybėje aiškiai yra matomi dideli pokyčiai, lyginant su pradine demokratijos samprata antikinėje Graikijoje. Pagrindinis skirtumas, kad klasikinė demokratijos samprata pasisako už daugumos atstovavimo principą, o *šiuolaikinės demokratijos pasisako ir už mažumos išklausymą, atsižvelgimą į mažumos poreikius*, tačiau šio principo įgyvendinimui dažnai nėra pakankamai priemonių. E. demokratija yra priemonių ir metodų visuma, kurios pagalba galima geriau atsižvelgti į mažumos interesus. Visų piliečių ir grupių, įtraukimas į aktyvesnį dalyvavimą demokratiniuose procesuose padeda valdžios institucijas geriau tenkinti gyventojų poreikius ir geriau atlikti savo funkcijas. (David, 2008)

E. demokratija apima valdžios institucijų veiklą, politinių ir pilietinių grupių veiklą, ir privataus sektoriaus veiklą. Centrinė figūra e. demokratijos veikėjų – e. **piliečiai**. Tokį e. demokratijos modelį pasiūlė S. Clift, pabrėžia, kad svarbios yra ne tik e. demokratijos dedamosios, bet pati sąveika tarp jų, taip pat informacinių ir ryšio technologijų naudojimas šioms sąveikoms.

Pasak S. L. Clift (2004) - e. demokratija apima tokius globalius reiškinius, kaip žiniasklaida, internetiniai portalai, elektroninis lobizmas, elektroninės agitacijos, e. vyriausybė, informacinės ir telekomunikacinės technologijos, taip pat pilietinę informacinę visuomenę.

2001 metais OECD (The Organization for Economic Co-Operation and Development) e. demokratijos iniciatyvas suskirstė į tris pasireiškimo lygmenis: e. informavimą, e. konsultavimą ir e. dalyvavimą. Šis skirstymas yra naudojamas reprezentuoti e. demokratijos išvystymo lygių hierarchiją. (J. Caldow, 2011)

E. informavimas - tai pirmasis e. demokratijos žlygis, kuriuo siekiama pateikti kuo daugiau pilietiškai svarbios informacijos apie valstybinių sprendimų priėmimą naudojantis internetinėmis technologijomis. Šiame žingsnyje informacija yra tik pateikiama ir neturi grįžtamojo ryšio, tačiau paskatina piliečius aktyviau domėtis ir informaciją panaudoti kituose demokratinuose procesuose. Ši informacija dažniausiai pateikiama oficialiuose institucijų tinklapiuose. Šis e. demokratijos segmentas dar vadinamas vienkrypte interakcija. (J. Caldow, 2011)

E. konsultavimas – antrasis e. demokratijos išvystymo lygis. Šio e. demokratijos žingsnio pagalba valdžios institucijos yra suinteresuotos gauti atsakomąjį ryšį iš gyventojų tam, kad sprendimų priėmimas taptų efektyvesnis. Grįžtamojo ryšio iš gyventojų gavimas taip pat padeda valdžios institucijoms numatyti ateities poreikius ir suprasti, ko piliečiai tikisi iš valdžios, bei pateikti informaciją užbėgant realiam poreikiui prieš akis. Konsultavimo segmentas sukuria svarbius dviejų krypčių komutacinius ryšius tarp valdžios institucijų ir piliečių ar grupių. Šis lygmuo vadinamas dvipuse interakcija. E. demokratijos konsultavimo segmento veikimas grindžiamas tarpusavio bendravimo procesais tarp valdžios ir piliečių. (J. Caldow, 2011)

E. aktyvus dalyvavimas – tai aukščiausias e. demokratijos pasireiškimo. Aktyvaus dalyvavimo pagalba piliečiai įvairiais būdais yra įtraukiami į sprendimų priėmimą ir dalyvauja valstybės valdyme. E. demokratijos aktyvaus dalyvavimo segmentas įpareigoja institucijas atsižvelgti į visuomenės nuomones, siekiant užtikrinti bendrųjų visuomeninių gėrių apsaugą. Tai dvikryptis valdžios institucijų ir piliečių bei jų grupių bendradarbiavimas, siekiant priimti efektyvius ir užtikrintus sprendimus. Nepaisant tokio sprendimų priėmimo būdo, atsakomybė vis vien priklauso valdžios institucijoms už sprendimus, tačiau tokie sprendimai turi didesnes pripažinimo visuomenėje galimybes. Aktyvaus dalyvavimo segmentas dar vadinamas partnerystės ir bendradarbiavimo e. demokratijos lygmeniu. (J. Caldow, 2011)

E. *demokratijos formos galima suskirstyti į tiesiogines ir netiesiogines.* Tiesioginės e. demokratijos formos apima **elektroninį balsavimą**, elektroninį dalyvavimą konsultaciniuose procesuose, ir bendradarbiavimą tarp išrinktųjų atstovų ir atstovaujamųjų pasitelkiant

informacines ir ryšio technologijas. Netiesioginės e. demokratijos formos suprantamos, kaip politiškai ir valstybiškai aktualios informacijos intensyvus naudojimas, pasikeitimas ja, su intencija stiprinti bendruomeninius ryšius tarp piliečių ir valdžios institucijų, panaudojant informacines ir telekomunikacines technologijas. (Gustavo 2006)

Elektroninė demokratija turi šiuos du tikslus - e. dalyvavimo (sprendimo ruošimasis) ir e-balsavimo (sprendimų priėmimas). Pasinaudojus technologijų galimybėmis politiniuose procesuose galima plėtoti e. demokratijos taikymo sistemą.

E. demokratija, gali būti apibrėžta tokiomis pagrindinėmis taikymo rūšimis:

- * informacijos teikimas piliečiams tinklalapiuose,
- * elektroniniu paštu bendravimas su politikais (asinchroninis bendravimas)
- * pokalbiai su politikais diskusijų forma vykstanti tuo pačiu metu,
- * elektroninis balsavimas.

Susidomėjimas dėl elektroninio balsavimo egzistuoja įvairiuose sferose: vyriausybė, parlamentai, mokslas ir pramonė - kiekvienas turi skirtingus interesus.

Priežastys dėl augančio susidomėjimo elektroniniu balsavimu galbūt nėra identiškos visais atvejais. Projekto ET rekomendacijose, argumentai yra įrašyti sąrašė:

- galimybę rinkėjams balsuoti kitoje vietoje nei balsavimo apylinkėse;
- palengvinti balsavimą rinkimuose ir referendumuose visiems tiems kurie turi teisę balsuoti, o ypač piliečiams, gyvenantiems ar būnantiems užsienyje;
- palengvinti balsavimo procesą rinkėjams su negalia ar atsižvelgiant į kitus sunkumus;
- padidinti rinkėjų aktyvumą teikiant papildomus balsavimo kanalus;
- sumažinti, bendras išlaidas rinkimų institucijų, rinkimų ar referendumo metu;
- sužinoti balsavimo rezultatus patikimai ir greitai,
- teikti rinkėjams naujas paslaugas, siekiant padidinti demokratijos lygi, siūlydami balsavimo naujas galimybes.

1.2. Elektroninio balsavimo samprata ir procesas

Elektroninis balsavimas yra tradicinio balsavimo alternatyva naudojant informacines komunikacines technologijas. Tradicinis balsavimas apibrėžiamas kaip:

- * balsavimo vietoje,
- * balsavimo už rinkėjo gyvenamosios vietos ribų ir balsuojanti paštu užsienio valstybėse.

Profesorius H. Reinemann (2004) apibrėžia e. demokratiją kaip elektroninį atstovavimą demokratiniais procesais.

Kiekvienai rinkimai apima keturias atskiras stadijas: registracijos, priėmimo, balsavimo ir skaičiavimo. Kiekvienas iš minėtų etapų gali vykti naudojant fizinės ar elektroninės procedūras.

Kompiuteriu pagrįstos balsavimo sistemos turi patenkinti daug kriterijų kaip tinkamumas, unikalumas, tikslumas, patikimumas, patikrinimas, slaptumas, ir taip toliau, kad garantuotų demokratinį rinkimą, kurie yra laisvi, lygūs ir slapti. Visuomenės pasitikėjimas rinkimų procesu priklauso nuo to, kaip rinkėjai gali stebėti rinkimų eigą ar balsų tikslumą (t.y. būti garantija, kad visi balsai, iš tiesų teisingai suskaičiuoti). Elektroninis balsavimas prives prie pakeitimų, kaip visuomenė palaikys ir pasitikės rinkimų vientisumu. Elektroninis balsavimas galbūt nepadidins dalyvaujančiųjų rinkėjų rinkimuose skaičiaus jei rinkėjai juo nepasitikės. Yra daug būdų padaryti elektroninį balsavimą saugesnį (pvz: sistemos kurio sudaro struktūra saugumo: asmens identifikavimo numeriai, slaptažodžiai, elektroninis parašas, lustinės kortelės ar biometriniai identifikatoriai).

(Ezeanu 2008)Svarbūs elektroninio balsavimo srityje nėra tiksliai technologiniai ar teisiniai klausimai, nustatantys, kaip turi atrodyti procesas, bet taip pat ir kokią įtaką daro politika ir visuomenė elektroniniam balsavimui kaip siūlo Braun, Prosser ir Krimmer, todėl turime atskirti keturis atskirus aspektus:

- ◆ Politika,
- ◆ Įstatymas,
- ◆ Technologija,
- ◆ Visuomenė.

Kadangi politinė sistema sukuria pagrindą, mes pradėdame nuo politikos. Šioje srityje svarbu žinoti, kokia politinė sistema yra nustatyta, (Konstitucinė monarchija, parlamentinė demokratija ir tt), metodas ir dažnumas rinkimų, taip pat bendri statistiniai duomenys apie rinkimus (pvz: turintys teisę balsuoti rinkėjai, rinkimų apylinkės, skaičius rinkėjų). Antras svarbus punktas politikų oficialus požiūris į elektroninį balsavimą. Politinio formavimo proceso etape yra svarbu, kad politikai suplanuotų tikslus e-balsavimo įgyvendinimui.

Teisiniu aspektu pagrindinis elementas įstatymai. Rinkimų įstatymai yra pagrindas technologiniam sprendimui. Elektroniniam balsavimui egzistuojantys teisėti principai rinkimams yra svarbus būdas, kuriuo elektroninis balsavimas yra (ar galėtų būti) įgyvendintas ir kurioje stadijoje elektroninis balsavimas yra įstatymų gamybos procese.

Politinių teisių leidimas turi įvairius reikalavimus, kurie turi būti įvykdyti siekiant apsaugoti slaptą rinkimų principą. Reikia imtis priemonių kurios garantuotų, kad būtų užtikrintas balsų slaptumas ir kad atsakingi valdžios organai gautų tiksliai tuos elektroninius balsus, kurie yra anoniminiai ir , kad neišmanoma būtų bet kuriuo metu nustatyti rinkėjo balsavimo rezultatą.

Technologijos etape svarbu žinoti gyventojų registrą. Kiti svarbūs technologinės infrastruktūros klausimai apima asmens tapatybės korteles, elektroninį parašą, jeigu yra paruošti tarptautinio e-balsavimo priėmimo standartai .

Visuomenės veiksniai sutelkia didžiausią dėmesį politinį dalyvavimą, balsavimą paštu ir visuomenės požiūrį į rinkimuose naują technologiją e.balsavimą.

Naudojant šituos keturis punktus kiekvienas gali padaryti pagrindinį vertinimą e.balsavimo nacionaliniame lygmenyje.

Elektroninio balsavimo procedūrai svarbu žinoti būdą, kuriuo teisiniai rinkimų principai lygių ir laisvų rinkimų buvo garantuoti, kaip rinkėjas yra atpažystamas, kaip anonimiškumas yra garantuojamas taip pat kaip rinkimų komisijos funkcijos yra įgyvendinamos.

Elektroninis balsavimas gali būti suprantamas dvejopai: 1) elektroninis balsavimas plačiaja prasme gali būti suprantamas kaip priemonių ir metodų, naudojant elektronines, skaitmenines, informacines telekomunikacines technologijas, siekiant rengti ir vykdyti balsavimo procesus. 2) elektroninis balsavimas siaurąja prasme suprantamas kaip procesas kuriuo metu rinkėjas prabalsuoja.

E. balsavimas plačiaja prasme apima šiuos procesus: elektroninę rinkiminę informaciją, elektroninę priešrinkiminę kampaniją, elektroninius atstovų rinkimus ir elektroninius referendumus. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008.

Rinkimų procesas – tai sudėtinė priemonių visuma, kurios pagalba yra organizuojami ir rengiami rinkimai, taip pat rezultatų skaičiavimo metodikos ir priemonės. Rinkimai – tai ne tik pats balsavimo procesas, rezultatų skaičiavimas ir paskelbimas, tačiau ir informacija, susijusi su visais rinkiminiais procesais. Analizuojant e. demokratijos įtaką pilietinės visuomenės vystymuisi, rinkiminė informacija šiuo atveju apima tik internete skelbiamą informaciją, neanalizuojant kitų informavimo priemonių. Rinkiminė informacija neapima priešrinkiminės agitacijos ir priešrinkiminės kampanijos veiksmų. Skiriamoji riba yra ta, kad rinkiminė informacija yra vieša ir nesuteikia jokio pranašumo vienai ar kitai partijai, ši informacija susijusi su rinkimais, jų tvarka, organizaciniais klausimais, balsų skaičiavimu ir skelbimu, nesusijusi su atskirų partijų ar politikų reklamavimu ar agitavimu. (Elektroninio balsavimo galimybių studija 2008).

Siekiant teisingų ir sąžiningų rinkimų, yra svarbu kuo geriau informuoti rinkimų teisę turinčius asmenis apie jų sprendžiamosios galios svarbą, apie rinkimų esmę, apie kandidatuojančiuosius piliečius į atstovų vietą, apie rinkimų eigą, balsų skaičiavimo procesus, rinkimų rezultatus. *Rinkimine informacija turėtų rūpintis rinkimų tvarką prižiūrinti institucija – rinkimų komisija, ar kita įgaliota institucija.. Įgaliotosios institucijos, skelbiant priešrinkiminę informaciją internete, vaidmuo yra*

dvejopas, pirma – skelbti rinkiminę informaciją, antra – tikrinti kitų subjektų skelbiamos priešrinkiminės informaciją.

Panaudojant naujas skaitmenines technologijas, informacija apie rinkimus perkeliama į internetinę erdvę, tampa globaliai prieinami. Viešoji informacija įgyja galimybę būti prieinamesne, kadangi priėjimo prie jos neberiboja laikas ar suinteresuoto asmens buvimo vieta, o tai skatina piliečius labiau domėtis rinkimų procesu. (Petrauskas, 2002).

Lietuvoje rinkimų procesus prižiūri Vyriausioji rinkimų komisija. Vyriausiosios rinkimų komisijos svetainėje yra skelbiama gausi, su įvairiais rinkimais susijusi informacija: teisės pagrindai, komisijos sudėtis, darbotvarkės, priimti dokumentai, aktualijos, informacija apie miestų ir rajonų rinkimų komisijas, rinkimų datos, kandidatų sąrašai, stebėtojai, politinių kampanijų finansavimo suvestinės, išrinktųjų sąrašai, informacija apie pakartotinus rinkimus, statistinius su rinkimais susijusius duomenis ir kita rinkėjams aktuali informacija. Vyriausioji rinkimų komisija skelbia visą kitą su rinkimais susijusią informaciją, bei informaciją apie savo veiklą ne rinkimų metu. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008).

Viena iš didžiausių interneto kaip informacijos platinimo terpės privalumų yra tai, jog čia galioja pasirinkimo laisvė, žmogus atsirenka kas jam įdomiausia. Balsavimo teisę turintys asmenys nėra verčiami, klausytis tik tokios informacijos, kuri yra pateikiama per televiziją ar radiją, ar yra pateikiama spaudoje ar lankstinukuose. Asmenims suteikiama pasirinkimo laisvė domėtis tik ta informacija, kuri jiems yra aktuali. Interneto pagalba vartotojas gali pasirinkti tą informaciją, kuri jam dar nežinoma, reikalinga ir įdomi, taip sumažinama partijų galimybė įpiršti žmonėms nereikalingą informaciją. (N. Povilaitis, 2010)

Kitas argumentas už elektronines priešrinkimines kampanijas yra tas, kad partijos ar kandidatai gali sutaupyti kaštus, pasinaudodamos internetines informacijos pateikimo technologijomis, nereikalingos išlaidos televizijos eteriui, informaciniams lapeliams. Nepanaudotas lėšas partijos ar kandidatai turi galimybę paskirstyti tikslingiau. Informacijos pateikimas internete taip pat pasižymi operatyvumu, lyginant su įprastinėmis žiniasklaidos priemonėmis. (N. Povilaitis, 2010)

Internetinės žiniasklaidos priemonėmis ar pasitelkiant partijų ar kandidatų tinklapius, atsiranda galimybė informaciją pateikti vartojimui jau po kelių minučių nuo informacijos atsiradimo, taigi nebereikia laukti eterio laiko, informacija pateikiama beveik esamu laiku, gali būti pateikiama ir online režimu.

E. balsavimas siaurąja prasme yra suprantamas, kaip balso atidavimo procesas, dalyvaujant elektroniniuose referendumuose bei elektroniniuose rinkimuose informacinių ir ryšio technologijų pagalba. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008).

Elektroninio balsavimo pagrindinis bruožas – informacinių ir ryšio technologijų naudojimas demokratiškiems rinkimams ar referendumams, pasireiškia keleriopai. E. balsavimo technologijas

įprasta išskirti į dvi grupes: elektroninį balsavimą, naudojant *elektronines balsavimo mašinas* (angl. k. Electronic machine voting), ir *elektroninį nuotolinį balsavimą* (angl. k. Electronic distance voting). (J. Svensson, 2003) Elektroninės balsavimo mašinos – tai tokie skaitmeninėmis technologijomis grindžiami prietaisai, kurie naudojami balsavimo ir/ar balsų skaičiavimo procesuose. Elektroninių balsavimo mašinų pagalba yra supaprastinami balsavimo procesai, išvengiama didelių sąnaudų balsavimo ir balsų skaičiavimo priemonėms, yra nereikalingi asmenys, atsakingi už balsų skaičiavimą, bet neišvengiamai atsiranda reikalingi asmenys, atsakingi už elektroninių balsavimo mašinų saugumą. *Elektroninės balsavimo mašinos – tai specialiai balsavimui pritaikyti kompiuteriai ar automatizuotos balsavimo kabino.* Tokios el. balsavimo vietos, kuriose balsuojama elektroninių balsavimo mašinų pagalba, vadinamos elektroninio balsavimo centrais. Elektroninio balsavimo mašinos yra sujungtos internetinio ryšio technologijomis ir balsai yra skaičiuojami ne kiekvienoje atskiroje mašinoje, bet viename balsavimo mašinų apjungiančiame serveryje. (J. Svensson, 2003)

Elektroninis nuotolinis balsavimas – tai priemonių ir metodų visuma, kuriais remiantis yra sudaromos galimybės piliečiams dalyvauti balsavime, nepaisant buvimo vietos, naudojantis internetinėmis technologijomis. Tokio tipo e. balsavimas turi ir savų privalumų, tačiau turi ir trūkumų, kadangi kol kas nėra pakankamai išvystytos technologijos užtikrinančios nuotolinio balsavimo saugumui ir tikslumui. (J. Svensson, 2003)

Pagrindiniai e. nuotolinio balsavimo privalumai yra panašūs į elektroninių balsavimo mašinų privalumus, nes balsuojant nuotoliniu būdu naudojama iš esmės panaši balsų skaičiavimo sistema, kuri gauna rezultatus internetiniais tinklais iš skirtingų vietų. Taigi, tokios technologijos geriau užtikrina balsų skaičiavimo tikslumą, sumažina tikimybę piktnaudžiauti, mažina rinkimų kaštus, balsai yra suskaičiuojami viename serveryje. Pagrindinis nuotolinių rinkimų privalumas yra tas, kad suteikiama galimybė balsuoti, nepaisant asmens buvimo vietos. Tai reiškia, kad rinkėjui nereikia atvykti į balsavimo vietą nustatytu laiku. Balsuojant internetu yra modernizuojamas visas demokratiškų rinkimų procesas. (McCullagh, 2003)

Siekiant įgyvendinti elektroninių rinkimų ar referendumų idėją internete, būtina pasirūpinti rinkėjų identifikavimu elektroninėje erdvėje, gera ir saugia telekomunikacinio ryšio kokybe, labai svarbus e. balsavimo reglamentavimas ir rinkėjų pritraukimas dalyvauti rinkimuose internetu. *E. balsavimo reglamentavimas – tai toks procesas, kurio pagalba nustatomos pereinamosios ir nuolatinės taisyklės, kuriomis remiantis, bus rengiami e. referendumai ir e. rinkimai.* (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008).

Reglamentavimas turi apimti jau galiojančius demokratijos principus, nepažeisdamas demokratiškų rinkimų reikalavimo, bet teisiškai įtvirtinti patogaus ir saugaus e. balsavimo reguliavimą. Siekiant pripratinti rinkėjus prie balsavimo internetu, būtų tikslinga e. balsavimo pradėti įgyvendinti nuo elektroninio balsavimo centrų įrengimo. Tai būtų tarpinis žingsnis nuo

įprastų rinkimų link visiškai internetinių nuotolinių rinkimų, pasikeistų tik balsavimo vieta, bet ne būdas. (Fernando, 2010).

Skiriami trys pagrindiniai elektroninio balsavimo įgyvendinimo būdai: 1) balsavimas prižiūrime balsavimo apylinkėje, naudojant elektronines mašinas, 2) balsavimas neprižiūrimose elektroninėse kabinose (kioskuose), kurios gali būti įrengtos, pvz., prekybos centruose; 3) nuotolinis elektroninis balsavimas, kai balsuojama namuose ar darbe, naudojantis rinkėjo įrangą. (Fernando, 2010).

Elektroniniu balsavimu taip pat gali būti vadinamas balsavimas, kai elektroninės priemonės naudojamos balsų skaičiavimui (pavyzdžiui, perfokortas arba optiniai skeneriai).

Balsuojant perfokortomis naudojamas prietaisas skirtas skylių išskirtimui jose. Yra skiriamos 2 perfokortų rūšys - "votomatic" ir "datavote". *Votomatic* tipo perfokortose yra tik sunumeruotos vietos skylutėms, o skylutes atitinkančių kandidatų sąrašai pateikiami kitame lape. Tuo tarpu *datavote* tipo perfokortose prie skylių yra surašomi kandidatai.

Elektroninio balsavimo teisinė bazė. Europos Tarybos Ministrų Komitetas 2004 rugsėjo 30 d. deleguotų ministrų 898-jo susitikimo metu patvirtino Valstybių narių Ministrų Komiteto „Rekomendaciją (2004) 11 dėl teisinių, operacinių ir techninių normų, taikomų rinkimams elektroniniu būdu“, kurioje detalčiai aprašomi rinkimų, vykdomų elektroniniu būdu principai ir reikalavimai. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008).

Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcija. Balsuojant internetu turi būti laikomasi Konstitucijoje nustatytų rinkimų principų: *visuotinė, lygi, tiesioginė rinkimų teisė ir slaptas balsavimas.*

Balsavimas internetu turi atitikti visus tradiciniams balsavimui keliamus reikalavimus ir principus. Balsavimas internetu turi būti tai pat saugus, kaip balsavimas rinkimų apylinkėje (balsavimas vyksta rinkimų dieną, specialiai tam skirtoje patalpoje, asmens tapatybę nustato, biuletenius išduoda, balsus suskaičiuoja ir visą balsavimo procesą kontroliuoja apylinkės rinkimų komisija, balsavimas stebimas rinkimų stebėtojų) ar balsavimas paštu (išankstinis balsavimas, asmens tapatybę nustato, biuletenius išduoda, užklijuotus vokus su rinkėjo slapta pažymėtais biuleteniais priima rinkimų komisijos įgaliotas pašto darbuotojas, balsus rinkimų dieną suskaičiuoja apylinkės rinkimų komisija, rinkimų komisijos ir rinkimų stebėtojai prižiūri, kad balsavimas paštu būtų vykdomas laikantis nustatytų reikalavimų).

I. *balsavimas gali būti teismo pripažintas negaliojančiu, jei bus sukompromituotas bent vienas iš i. balsavimo principų: slaptumas, skaidrumas, lygi rinkimų teisė ir kt.* Teismas, priimdamas sprendimą pripažinti i. balsavimą turi remtis kompetentingų specialistų arba ekspertų išvada apie galimus i. balsavimo kompromitavimo atvejus.

Siekiant įteisinti i. balsavimą, būtina atitinkamai keisti Savivaldybių tarybų įstatymą, Seimo rinkimų įstatymą, Prezidento rinkimų įstatymą, Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymą, Referendumo įstatymą juose įteisinant i. balsavimą, kaip alternatyvų balsavimo būdą.

Techninius i. balsavimo aspektus, tame tarpe ir rinkėjų identifikavimo, balso autentifikavimo ir saugumo klausimus dėl jų kitimo dinamikos ir reguliavimo detalumo tikslinga palikti reguliuoti Vyriausiajai rinkimų komisijai.

Taip pat būtinos atitinkamos Baudžiamojo kodekso ir Administracinių teisės pažeidimų kodekso pataisos, įtvirtinant bankų, kitų juridinių bei fizinių asmenų atsakomybę už i. balsavimo kompromitavimą: balsų pirkimą, slaptumo ir saugumo pažeidimą, balsavimą už kitus rinkėjus ir pan.

Informacinės ir ryšio departamento prie susisiekimo ministerijos siūlytos įstatymo pataisos.

Vyriausioji rinkimų komisija užtikrina, kad balsuojant internetu būtų įgyvendinti visuotinės ir lygios rinkimų teisės bei slapto balsavimo principai. Balsavimo internetu metu gauti duomenys kaupiami, saugomi ir apdorojami Vyriausiosios rinkimų komisijos valdomoje informacinėje sistemoje (toliau- informacinė sistema). Valdydama informacinę sistemą, Vyriausioji rinkimų komisija užtikrina, kad būtų įgyvendinami Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatyti elektroninės informacijos saugos reikalavimai. Informacinės sistemos nuostatus tvirtina Vyriausioji rinkimų komisija.

Rinkėjas internetu gali balsuoti iš anksto ir rinkimų dieną, tačiau skaičiuojant balsus internetu rinkėjų balsus bus skaičiuojamas tik vėliausiai gautas jo balsas.

Balsuoti internetu turi teisę visi rinkėjai, nustatyta tvarka patvirtinę savo asmens tapatybę elektroninėje erdvėje.

Internetu balsuojama Vyriausiosios rinkimų komisijos priimto balsavimo internetu tvarkos aprašo nustatyta tvarka.

Vyriausioji rinkimų komisija, pripažindama, kad nėra pagrindo anuliuoti balsuojant iš anksto internetu gautus balsus, per 12 valandų nuo balsavimo internetu laiko pabaigos priima sprendimą laikyti balsavimą internetu įvykusių. Priėmusi tokį sprendimą Vyriausioji rinkimų komisija pagal rinkimų apylinkes ir Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybes ar konsulines įstaigas, į kurių rinkėjų sąrašus įtraukti balsavę internetu rinkėjai, sudaro balsavusių internetu rinkėjų sąrašus ir ne vėliau kaip iki balsavimo rinkimų dienos pradžios perduoda atitinkamoms apylinkių rinkimų komisijoms ir Lietuvos Respublikos diplomatinėms atstovybėms ar konsulinėms įstaigoms.

Balsavimo internetu metu ir jam pasibaigus Vyriausioji rinkimų komisija gali priimti sprendimą nutraukti balsavimą internetu ir anuliuoti jo metu gautus balsus arba, jei balsavimas

internetu yra pasibaigęs, anuliuoti balsavimo internetu metu gautus balsus, jei pripažįsta, kad balsavimo internetu metu gauti duomenys buvo sunaikinti, sugadinti ar neteisėtai pakeisti. Tokį sprendimą Vyriausioji rinkimų komisija tuoj pat paskelbia savo interneto tinklalapyje ir apie jį praneša visuomenės informavimo priemonėmis.

Partijos, iškėlusios kandidatus, ir jų atstovai rinkimams Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimą laikyti balsavimą internetu įvykusių arba sprendimą, kuriuo anuliuojami balsavimo internetu metu gauti balsai, ne vėliau kaip per 24 valandas nuo jo priėmimo gali apskųsti Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui. Tokį skundą Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas išnagrinėja per 48 valandas nuo jo padavimo. Į skundo nagrinėjimo terminą įskaitomos ir nedarbo dienos. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo sprendimas įsiteisėja nuo paskelbimo. Balsavusių internetu rinkėjų balsavimo kiekvienoje rinkimų apygardoje rezultatus pagal informacinės sistemos duomenis nustato Vyriausioji rinkimų komisija. Siekiant nustatyti balsavusių internetu rinkėjų balsavimo rezultatus, informacinės sistemos duomenys pradami apdoroti tik pasibaigus balsavimo rinkimų apylinkėse laikui.

1.2.2. Elektroninio balsavimo galimybės

Vienas iš dažniausiai įvardijamų elektroninio balsavimo privalumų – **balsavimo proceso palengvinimas**. Į šį argumentą galima žiūrėti dviem aspektais: jei balsavimą rinkimuose įvardinsime kaip paslaugą, tuomet galime kalbėti apie rinkėjo balsavimo proceso palengvinimą. Tačiau jeigu į balsavimą rinkimuose žiūrime kaip į politinę teisę, tada turėtume pašalinti kliūtis, kad ši teisė būtų galima įgyvendinti. Dėl pirmo argumento didelių diskusijų nekyla, kad elektroninio balsavimo įvedimas yra patogus vartotojui. Tačiau yra dvi išlygos: 1) patogumas didėja, jei el. balsavimas yra papildomas balsavimo būdas, t.y. jei įvedus internetinį balsavimą, egzistuoja ir kiti balsavimo būdai; 2) jei el. balsavimo procedūros pakankamai paprastos ir nereikalauja rinkėjui papildomų išlaidų arba išlaidos yra pakankamai mažos.

Antrasis argumentas - rinkimų prieinamumo didinimas - yra svarbesnis demokratinio proceso požiūriu (Europos tarybos rekomendacijoje dėl el. balsavimo).

Lietuvos Respublikos įstatymuose formaliai yra užtikrinta teisė kiekvienam Lietuvos piliečiui, turinčiam rinkimų teisę, balsuoti rinkimuose. Tam, kad galėtų prabalsuoti neįgalūs žmonės, ligoniai, įkalinimo įstaigose esantys, iš Lietuvos išvykę piliečiai, LR Seimo rinkimų įstatyme yra įtvirtinti įvairūs balsavimo ne rinkimų apylinkėje ir ne rinkimų dieną būdai: balsavimas paštu, balsavimas namuose, balsavimas laivuose, balsavimas LR diplomatinėse atstovybėse ir

konsulinėse įstaigose, balsavimas sveikatos priežiūros, socialinės rūpybos ir globos skyriuose, balsavimas kariniuose vienetuose, balsavimas įkalinimo įstaigose.

LR Savivaldybių tarybų įstatyme numatyta mažesnis dalyvaujančiųjų rinkimuose rinkėjų skaičius. *Balsuoti paštu gali tik rinkėjai, kurie dėl sveikatos būklės ar amžiaus yra sveikatos priežiūros, socialinės rūpybos ar globos įstaigose arba atlieka privalomąją karo tarnybą ar tikrąją karo tarnybą ar valstybės tarnybą arba atlieka arešto ar laisvės atėmimo bausmę ir todėl negali atvykti balsuoti į rinkimų apylinkę.* Balsavimas paštu galimas tik specialiai sudarytuose balsavimo vietose. Taip pat numatytas balsavimas namuose, sveikatos priežiūros, socialinės rūpybos ir globos skyriuose, kariniuose vienetuose, bausmių vykdymo įstaigose. Išankstinis balsavimas gali vykti tik paskutinį trečiadienį ir ketvirtadienį iki rinkimų dienos iš anksto parengtose ir balsavimui tinkamose patalpose. Taigi savivaldos rinkimuose nenumatyta galimybė balsuoti užsienyje gyvenantiems ar laikinai išvykusiems Lietuvos piliečiams (pvz: studentams ar darbuotojams pagal dabo sutartį išvykusiems).

Didžiausios problemos balsuoti rinkimuose gali kilti žmonėms su fizine negalia ar kitais judėjimo sutrikimais ir nuolat arba laikinai išvykusiems į užsienį Lietuvos piliečiams. Šioms grupėms bus skiriamas tolimesnė analizė.

Balsavimo palengvinimas žmonėms su judėjimo sutrikimais. Statistikos departamento duomenimis (1 lentelė), 2005 m. Lietuvoje apie 10 proc. 15 m. ir vyresnių žmonių, kurie dėl sveikatos problemų turi sunkumų išeiti iš namų, 8,5 proc. sunku išeiti iš namų dėl ilgalaikių sveikatos sutrikimų ar prastos savijautos, 1,5 proc. išvis iš namų neišeina.

Tokiems rinkėjams yra sudarytos teisinės sąlygos balsuoti namuose. Tokie rinkėjai turi pareikšti prašymą vyriausiajai rinkimų komisijai, kad nori balsuoti namuose. Tačiau pasinaudoja tik nedidelė rinkėjų dalis. 2007 metais savivaldybių tarybų rinkimuose namuose balsavo 117764 rinkėjai (4,38 procento). 2004 metais Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose namuose balsavo 80612 rinkėjų (3,05 procento) (1 lentelė)).

Žmonės su judėjimo sutrikimais

Amžiaus grupė	Sunku išeiti iš namų, proc.	Neišeina iš namų, proc.
15 - 24	0,6	0,4
25 - 34	2,3	0,2
35 - 44	3,4	0,3
45 - 54	5,8	0,5
55 - 64	12,4	1,6
65 - 74	19,2	2,9
75 - 84	32,5	9
85 ir daugiau	50,4	14,4

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus, remiantis: Statistikos departamentu.

Didžiąją dalį judėjimo sutrikimų turinčių asmenų sudaro vyresnio amžiaus žmonės (3 lentelė) – 55-84. Internetinio vartojimo mastus šioje amžiaus grupėje, galima teigti, kad internetinio balsavimo įvedimas padėtų tik mažai šių piliečių daliai. Tačiau svarbūs du aspektai. Pirma, judėjimo sutrikimų turi ir jaunesni rinkėjai (iki 55 metų amžiaus) – dauguma jų yra kompiuteriškai raštingi ir jie yra potencialūs balsuotojai internetu. *Antra, ilguoju laikotarpiu galima tikėtis, kad bus pereinama prie balsavimo internetu visose amžiaus grupėse (dėl kartų kaitos).*

Balsavimo palengvinimas emigrantams ir laikinai išvykusiems žmonėms. Ar elektroninio balsavimo įvedimas paskatintų emigrantus balsuoti? Atsakyti į šį klausimą sudėtinga, nes praktiškai neįmanoma atlikti reprezentatyvios išievių apklausos kadangi nėra žinoma iš viso kiek ir kokiose vietovėse gyvena išvykę Lietuvos piliečiai. Tačiau tam tikras tendencijas leidžia apčiuopti VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto atliktas žvalgomas emigrantų politinio ir pilietinio aktyvumo tyrimas. Internetu apklausė apie 200 respondentų. Iš apklaustųjų tik 38 proc. teigia balsuojantys rinkimuose, o 62 proc., gyvendami užsienio šalyje, rinkimuose nebalsuoja (2 lentelė), taigi emigrantų trečdalis rinkimuose balsuoja. Tačiau Lietuvoje rinkimuose balsuodavo beveik 40 proc. apklaustųjų respondentų, niekuomet nebalsuodavusių yra tik 7 proc. Net 45 proc. tų, kurie teigia Lietuvoje visada balsuodavę, gyvendami svetur niekuomet nebalsuoja. *Pagrindinė problema jog oficialiai neužsiregistravę išieviai ar laikinai iš Lietuvos išvykę piliečiai nėra įtraukiami į balsuojančių sąrašus ir praranda*

galimybės balsuoti. Šių piliečių balsavimo kaštai yra didesni negu kitų, nes jie turi arba balsavimo dieną sugrįžti į Lietuvą, arba užsiregistruoti ambasadoje. Be to, šie žmonės išvis neturi galimybės balsuoti savivaldos rinkimuose.

2 lentelė

Emigrantų dalyvavimas rinkimuose (proc.)

Ar gyvendami svetur dalyvaujate rinkimuose	Ar Lietuvoje dalyvaudavote rinkimuose					Iš viso
	taip, visada	dažniausiai taip	retai	niekada	tuo metu neturėjau balsavimo teisės	
taip, visada	29	2	3	0	6	13
dažniausiai	12	18	3	7	6	12
retai	9	16	14	0	0	10
niekada	45	63	76	86	88	62
neprisimenu	4	2	3	7	0	3

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus remiantis: VU TSPMI. (2007). *Žvalgomasis emigrantų politinio ir pilietinio aktyvumo tyrimas.*

Paklausti, ar el. balsavimo įvedimas paskatintų balsuoti rinkimuose, teigiamai atsakė 72 proc. 8 proc. atsakė neigiamai, 20 proc. negalėjo atsakyti. 3 lentelės matyti, jog labiausiai internetinio balsavimo įvedimas paskatintų balsuoti tuos, kurie buvo politiškai aktyvūs, gyvendami Lietuvoje ir tuos, kurie gyvendami Lietuvoje dar neturėjo rinkimų teisės. Todėl iš šių grupių ir galėtume tikėtis rinkiminio aktyvumo padidėjimo, nes tie, kurie nedalyvaudavo rinkimuose net būdami Lietuvoje, vargu ar balsuos būdami užsienyje, net ir sumažėjęs balsavimo kaštams.

Požiūris į tai, ar galimybės balsuoti internetu įvedimas paskatintų dalyvauti rinkimuose pagal balsavimo aktyvumą (proc.)

Ar galimybės balsuoti internetu įvedimas paskatintų jus dalyvauti rinkimuose	Ar Lietuvoje dalyvaudavote rinkimuose					
	taip, visada	dažniausiai taip	retai	niekada	tuo metu neturėjau balsavimo teisės	Iš viso
taip	90	62	54	69	86	72
ne	0	7	15	23	7	8
nežinau	10	31	31	8	7	20

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus remiantis: VU TSPMI. (2007). *Žvalgomas emigrantų politinio ir pilietinio aktyvumo tyrimas.*

Galima teigti, kad įvedimas internetinio balsavimo padėtų spręsti rinkimų prieinamumo užsienyje gyvenantiems Lietuvos piliečiams problemą. Šiai idėjai pritarė ir pasaulinė lietuvių bendruomenės komisija kuri siūlė Seimui dar kartą svarstyti rinkimų įstatymo pataisas, įteisinančias balsavimo internetu galimybę.

Rinkimų atpiginimas. Įvertinant galimą naudą internetinio balsavimo įvedimo rinkimų administravimo srityje, svarbus yra kaštų klausimas. Pirmia, reiktų išsiaiškinti, kiek galėtų kainuoti internetinio balsavimo įvedimas ir palaikymas. Antra, ar ir kiek internetinis balsavimas galėtų sumažinti rinkimų organizavimo kaštus ateityje.

Elektroninio balsavimo sistemos įdiegimo ir naudojimo kaštus sudaro kelios pagrindinės dalys:

1. elektroninio balsavimo sistemos parengimas (rinkėjų tapatybei nustatyti);
2. elektroninio balsavimo kompiuterinės ir programinės įrangos įsigijimas ir įdiegimas (balsų fiksavimui, skaičiavimui ir slaptumo užtikrinimui);
3. sistemos aptarnavimo kaštai;
4. visuomenės informavimas ir švietimas.

Rinkėjų tapatybei nustatyti balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijoje planuojama buvo naudoti elektroninės bankininkystės sistemą arba elektroninę asmens tapatybės kortelę. Elektroninės bankininkystės sistemos pasirinkimas kelia daug klausimų dėl saugumo,

tačiau kaštų prasme kol kas tai yra optimaliausias sprendimas. El. bankininkystės sistema naudojami didelė šalies gyventojų dalis, todėl jos panaudojimas rinkimams nereikalaujant didelių papildomų investicijų įrangai ir nesukurtų naujų išlaidų sistemos vartotojams, nes naudojantis elektroninės asmens tapatybės kortėmis rinkėjui reikėtų dar įsigyti kortelių skaitytuvą kad galėtų atpažinti elektroninėje erdvėje. Tačiau pliusas ATK kad kortelėje įdiegtos saugumo priemonės užtikrina, kad ATK elektroninėje erdvėje saugi tiek pat, kaip ir įprastoje, neskaitmeninėje, aplinkoje.

Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijoje numatoma, kad balsavimo internetu sistemos sukūrimui reiktų skirti apie 2 mln. litų. Planuojama, kad pats sistemos įsigijimas ir įdiegimas kainuotų apie 600 tūkst. litų (duomenų šifravimo įrenginys, elektroninė balsadėžė). Didžiąją dalį išlaidų (1,5 mln. Lt) sudarytų sistemos priežiūros, audito visuomenės informavimo kaštai (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008). Tačiau įstatymo projekte kurį parengė Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerija internetinio balsavimo įgyvendinimui nurodoma suma siekia 7 mln. litų.

Šiuos kaštus taip pat reiktų įvertinti laiko atžvilgiu. Sistemos įdiegimo kaštai sudaro apie 25% visų išlaidų ir sekančiuose rinkimuose (po pirmojo e-balsavimo), jie turėtų sumažėti. Taip pat turėtų sumažėti ir visuomenės informavimo kaštai, kadangi kuo dažniau bus balsuojama elektroniniu būdu, tuo labiau ši sistema taps įprasta ir suprantama be jokių papildomų mokymų. Tačiau ir toliau reikės lėšų sistemos aptarnavimui ir atnaujinimui.

Remiantis VRK duomenimis, dviejų pastarųjų Seimo rinkimų kaštai sudarė apie 2004 m. 18,4 mln. ir 2008 m. 26,6 mln. litų, taigi e. balsavimo įdiegimas galėtų sumažinti šias išlaidas.

1.2.3. Elektroninio balsavimo grėsmės

Kaip ir daugelis mokslininkų pažymi, kad elektroninio balsavimo įvedimas gali būti rizikingas. Svarbiausias rūpestis vartotojui pasitikėjimas sistema bei duomenų konfidencialumu ir tikslumu (Drechsler 2002).

Daugelis vyresnio amžiaus žmonių turi sunkumų valdyti šiuolaikiškas technologijas. Taigi įvedimas el. balsavimo gali komplikuoti šį procesą rinkėjui. Nors organizatoriai gali tvirtinti, kad tam tikra sistema yra patogi vartotojui, patirtis dažnai parodo kitaip. Patirtis su el. balsavimo mašinomis per prezidento rinkimus JAV yra tik vienas pavyzdys (Drechsler 2002).

Elektroninį balsavimą įsivesti rizikinga nes yra priežasčių susijusių su patikimumu bei stabilumu sistemų. Technologija gali sugesti ir sukelti problemų, kurių gali būti sunku ištaisyti. (Prosser, 2004).

Kritikai pabrėžia, elektroninės balsavimo mašinos gali būti pažeidžiamos pasinaudojant viešai neatskleista informacija, kėsiantis į jų vientisumą. Kompiuterizuotos mašinos yra iš esmės nesaugios, todėl leidžia manipuliuoti duomenimis, kurie nėra atpažįstami vartotojo ar net rinkimų stebėtojo dalyvaujant rinkimuose (pavyzdžiui kompiuterinės programos, kurios per balsuojantį jungiklį kas dešimtą balsą nukreipia už tam tikrą variantą ir kuri ištrina save balsavimo proceso pabaigoje, nepalikdami pėdsako). Kadangi žmonės kuria balsavimo mašinas tai būtų įmanoma padaryti tokį sukčiavimą. Rimtesnis pavojus čia slypi organizuotas manipuliavimas balsais valdžios organų. (Keonwoo 2010).

Kalbant apie vartotojo sugebėjimus ir su tuos susijusias problemas: nuotolinis elektroninis balsavimas gali stipriai padidinti problemą ir paskatinti "skaitmeninę atskirtį" balsavime (pavyzdžiui rinkėjai iš įvairių socialinių ir etninių bei socialinių demografinių sluoksnių nėra vienodai tikėtina, kad galės ir norės naudotis šita technologija). (Drechsler 2002)

Pažeidžiamumas taip pat padidės, nes naudojamas elektroninis nuotolinis balsavimas remsis atvirais tinklais ir kompiuteriais bei serveriais, jie bus labiau pažeidžiami atsitiktinio gedimo bei tyčinių išpuolių. Į serverius galima įsibrauti, taip rinkimų paslauga tampa nepasiekiamo. Rinkėjo kompiuteris naudojamas gali būti užkrėstas virusais, kuriais šnipinės biuletenius arba juos pakeisti bandys. Tarp rinkėjo ir serverio ryšys gali būti nukreiptas į apgavikiškas svetaines, kurios gali nepastebimai klastoti balsavimo rezultatus. (Brunazo 2000)

Tradicinio ir internetinio balsavimo slaptumo skirtumas tai pat siejamas su stebėjimu rinkimų proceso. Rinkimų stebėtojai balsavimo punkte mato, kad rinkėjai įeina į balsuojančią kabiną vieni ir kad jie gali mesti savo balsą, laisvai niekieno neįtakoti ir balsuoja slapta. Priežiūra sumažina apsimetimą kitu asmeniu rizika bei ji saugo balsavimo slaptumą. Įvedus elektroninį balsavimą per atstumą, bus prarasta kontrolė, ir tai aiškiai kelia pavojų dėl balsavimo paslapties. Balsavimo paslapties praradimo galimos grėsmės:

- * grasinimai,
- * moralinė ar fizinė prievarta (Drechsler 2002)

Kai kurie elektroninio balsavimo kritikai ginčijasi, kad ši galimybė perduoti savo balsą gali būti vienu papildomu elektroninio balsavimo pavojumi.

Galiausiai, kai kurie oponentai apie elektroninį balsavimą per atstumą teigia, kad jo įvedimas gali būti esminis ir nepageidautinas pokytis atstovaujamajai demokratinei sistemai. Daug politologų mato atstovaujančią demokratiją kaip laukiamą žingsnį toli nuo tiesioginės demokratijos, kadangi tai garantuoja apgalvojimą, diskusijas bei bendro sutarimo paieškas.

Kai kurie mokslininkai informuoja, kad įgyvendinus elektroninį balsavimą, sąnaudos organizuoti naujus rinkimus ar gyventojų konsultacijas gali padažnėti. Tai, beabejio kenkia atstovaujamosios demokratijos idėjai bei gali būti laikoma grėsme. (Wolfgang 2002)

1.2.4. Elektroninio balsavimo audito sistemos

Kaip ir popierinė balsavimo sistema, taip ir elektroninio balsavimo sistema gali būti audituojama, t.y. turi būti įmanoma išnagrinėti procesus, kaip buvo surinkti ir suskaičiuoti balsai. Didžiausia e. balsavimo sistemo grėsmė, sutrikimas sistemoje, sutrikdantis sistemos funkcionalumą taip padarydamas įtaką balsavimo rezultatams. Todėl turi būti nepriklausomi ir plataus masto saugumo stebėjimo, audito ir kontrolės pranešimai apie elektroninio balsavimo sistemos dalis.

Yra daug skirtingų būdų kaip patikrinti elektroninio balsavimo sistemą. Kai kuriose sistemose įdiegtas vadinamas 'rinkėjo patikrintas audito tyrimas' (VVAT), arba dar kitaip 'rinkėjo patikrintas popierinių rinkimų biuletenis. Ši sistema atspausdina balsavimo biuletenius, kuriuos rinkėjas pasitikrina. VVAT negali būti panaudotas notoliniuose elektroninio balsavimo sistemose (balsavimo punkte elektroninis balsavimas), kadangi rinkėjas turi dalyvauti vietoje, kur jo/jos balsas yra atspausdinamas.

Kitose elektroninio balsavimo sistemose įdiegtas 'rinkėjui patikrinamas audito tyrimas'. Skirtumas tarp pirmos sistemos ir pastarosios yra, kad pirmu atveju, tai privaloma, kad rinkėjai patikrina savo balsą anksčiau, negu prabalsuoja. Antru atveju, rinkėjai gali patikrinti savo biuletenį, bet neprivalo. Kai kuriose sistemose, rinkimų biuleteniai yra išspausdinami tiksliai po to, kai prabalsuoja ir saugomi uždarytoje srityje. Šitie rinkimų biuleteniai gali taip pat būti perskaičiuojami. Bet turi būti garantuota, kad rinkėjai neatpažino šitų atspausdintų rinkimų biuletenių savininkų.

Turi būti atskleistas programos "pirminis kodas" ir/ar dokumentacijos apie elektroninio balsavimo sistemą, kad rinkėjai ar / ir politinių partijų ir pilietinių visuomenės organizacijų atstovai turėtų galimybę susipažinti su sistema.

Nėra labai svarbu, metodas audito, svarbiau, kad elektroninio balsavimo sistemos būtų audituojamos kiekvienoje balsavimo operacijoje (balsavimo, skaičiavimo). Audito sistema taip pat turėtų suteikti nepriklausomiems stebėtojams galimybę stebėti rinkimus ar referendumus. Audito sistema turi gebėti aptikti sukčiavimus ir pateikti įrodymus, kad visi suskaičiuoti balsai yra autentiški.

Balsavimo audito sistema turėtų visą laiką išlaikyti rinkėjų anonimiškumą ir slaptumą. Visais atvejais audito sistemos surinkta informacija turi būti apsaugota nuo nesankcionuoto priėjimo.

2. ELEKTRONINIO BALSAVIMO ĮGYVENDINIMO GALIMYBIŲ LIETUVOJE TYRIMO METODOLOGIJA

Siekiant ištirti Elektroninio balsavimo įgyvendinimo galimybes buvo išanalizuota mokslinė literatūra, įvairūs Lietuvos Respublikos teisės aktai, strateginiai dokumentai, Europos Sąjungos direktyvos. Tyrimui pasirinktas kokybinis tyrimo metodas, kuris leido aktualizuoti tiriamą ir analizuojamą elektroninio balsavimo sritį.

Tyrimo metodologija grindžiama:

- Lietuvos ir užsienio mokslininkų – A. Krupavičiaus (1999), Vitkus G. (2001), Novogrodzkiene J. (2001), M. Mockus. (2008), H. Drechsler (2002), Coleman Stephen (2004), Hoff Jens (2004) Hilbert Martin (2009), Xiudian Dai (2007), Mendez Fernando (2010) ir kt. išvalgomis apie demokratijos struktūrą, tobulinimą, veiksmingumo didinimą bei kokybės gerinimą.
- Elektroninės demokratijos idėjomis, plėtros galimybėmis ir koncepcijomis – R. Petrauskas (2008), T. Limba (2007), Alexander Prosser(2004), S. Clift (2000), Cardoso Gustavo (2006), Insua David (2008), Norris D. (2005), ir kt.
- Elektroninio balsavimo poreikis ir galimybės – N. Povilaitis (2003), J. Svensson (2004), D. D. Wolfgang (2002), K. Keonwoo K. (2010), M. Fernando (2010), Stănică-Ezeanu (2008), A. Brunazo (2000)
- Lietuvos Respublikos teisės aktų, strateginių planų, ES direktyvų ir standartų – Elektroninio parašo įstatymo (Žin., 2000, Nr. 61-1827; 2002, Nr. 64-2572).

Atliekant tyrimą buvo naudoti sekantys metodai: 1)Teorinė mokslinės literatūros analizė; 2) Dokumentų analizė.

Teorinė mokslinės literatūros analizė yra labiausiai prieinamas, bet kartu reikalaujantis bene daugiausia darbo sąnaudų tyrimo metodas. Jis reikalauja iš tyrinėtojų netik didelio darbštumo, kruopštumo, erudicijos, bet ir specifinių mokslinio mąstymo įgūdžių, gebėjimų kritiškai vertinti perskaitytą dalyką, išskirti tai, kas yra aktualu numatytam tyrimui apibendrinti, palyginti, analizuoti. Mokslinės literatūros analizė atliekama galutinai pasirenkant tyrimo objektą, grindžiant darbo hipotezę (Kardelis, 2002).

Šis tyrimas grindžiamas kokybinio tyrimo strategija (G. Merkys, 1995; K. Kardelis, 2002; B. Bitinas, 2006). Kokybinio tyrimo taikymas orientuotas ištirti „elektroninio balsavimo“ principą taikymo galimybes, grėsmes Lietuvoje ir įgyvendinimo etapus. Tyrimas vyko dvejais etapais: mokslinės literatūros analizė – leido išanalizuoti elektroninio balsavimo principo taikymo ir užsienio šalių patirtis; dokumentų analizė – leido apibendrinti LR ir EK ir kt. valstybių teisės aktus, reglamentuojančius balsavimo galimybes.

Analizuojant mokslinę literatūrą ir dokumentus pasirinktu tyrimo aspektu buvo nagrinėjama elektroninės demokratijos ir elektroninio balsavimo principo samprata, elektroninio balsavimo koncepcija, elektroninio balsavimo principo taikymo geroji patirtis kitų šalių praktikoje. Anot K. Kardelio (2002), literatūros šaltinio analizė – tęsiasi per visą mokslinio tyrimo procesą ir yra neatsiejama mokslinio darbo dalis.

Elektroninio balsavimo įgyvendinimo galimybių Lietuvoje analizė atlikta pagal išskirtus kriterijus (žr. 4 lentelę). Kriterijų pagrįstumas atskleistas nagrinėjant mokslo šaltinius ir dokumentus.

4 lentelė

Tyrimo kriterijų ir juos pagrindžiančių mokslo šaltinių sąryšio lentelė

Kriterijai	Šaltiniai
Saugumas	<ul style="list-style-type: none"> • Ramonaitė A. ir kt.(2008) <i>Elektroninio balsavimo galimybių studija</i> • Jefferson David et al. „A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE).” • Stănică-Ezeanu, Ciprian „e-Voting Security“ • A. Brunazo, Atual sistema de votac, ~ao pode ser fraudado, diz especialista (Current voting systems can be embezzled, says specialist). • Xenakis Alexandros „Trust Analysis of the U.K. e-Voting Pilots“ • Lietuvos Respublikos balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcija. • Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymai.
Privatumas	<ul style="list-style-type: none"> • Stănică-Ezeanu, Ciprian „e-Voting Security“ • Petrauskas, R.(2008-2009) <i>Elektroninis dokumentas ir asmens identifikavimas</i>; • Lietuvos Respublikos balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcija. • Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymai. • Statistikos departamento informacinė sistema
Prieinamumas	<ul style="list-style-type: none"> • Ramonaitė, A. ir kt.(2008) <i>Elektroninio balsavimo galimybių studija</i> • Ramonaitė A. Kodėl rinkėjai ne(be)balsuoja? • ACE rinkimų žinių tinklas • Statistikos departamento informacinė sistema
Infrastruktūra	<ul style="list-style-type: none"> • Alexander Prosser. Electronic Voting in Europe – Technology, Law, Politics and Society, • Agafanov, K. (2007 m.). Elektroninių rinkimų įgyvendinimo galimybės: pasaulinė patirtis ir Lietuvos perspektyva. • Drechsler Wolfgang „E-VOTING IN ESTONIA“

	<ul style="list-style-type: none"> • Harris Mark „Moving the USA to a secure, verifiable e2e voting system could allow millions more people to have their voices heard“ • ACE rinkimų žinių tinklas • Lietuvos Respublikos Valstybės Kontrolės parenkta ataskaita apie Vyriausiosios Rinkimų komisijos informacinių sistemų kontrolę
Auditas	<ul style="list-style-type: none"> • Alexander Prosser. Electronic Voting in Europe – Technology, Law, Politics and Society • Renaud Karen „HandiVote: Simple, Anonymous, and Auditable Electronic Voting“ • ACE rinkimų žinių tinklas

3. ELEKTRONINIO BALSAVIMO ĮGYVENDINIMO GALIMYBIŲ LIETUVOJE TYRIMO REZULTATAI.

3.1 Elektroninio balsavimo įgyvendinimo etapai Lietuvoje

Rinkimų organizavimui informacinės technologijos Lietuvoje naudojamos jau gana seniai ir plačiai: Vyriausioji rinkimų komisija turi elektroninius rinkėjų sąrašus, rinkėjai gali internetu gauti ir atsispausdinti rinkėjo pažymėjimą, rinkimų apygardos turi interneto ryšį, rinkimų rezultatai pateikiami nuolat atnaujinamoje Vyriausios rinkimų komisijos interneto svetainėje. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008).

Lietuvoje naudojamas kol kas tik popierinis balsavimas. Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatyme nustatyta, kad ši institucija rūpinasi rinkimų technologijų tobulinimu.

Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcija Lietuvoje pradėta kurti 2006 m. Tų pačių metų gegužės mėn. ji pristatyta politikams, visuomenei, žurnalistams tarptautinėje konferencijoje. *Balsavimo internetu galimybės sukūrimas aktualus nuo 2006 m. lapkričio 16 d., kai Seimas patvirtino balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepciją. Koncepcijoje suformuluoti internetinio balsavimo įvedimo tikslai ir uždaviniai, pagrindiniai principai, aprašoma principinė balsavimo internetu diegimo schema, numatoma kaina ir reikalavimai teisinei bazei.* (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008)

Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas 2007 m. balandžio 4 d. potvarkiu „Dėl darbo grupės sudarymo“ sudarė darbo grupę (4 lentelėje), kuriai vadovauti paskyrė VRK pirmininką. Darbo grupei pirmu punktu pavesta parengti ir Vyriausybei pateikti balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose sistemos įgyvendinimo programą ir jos įgyvendinimo priemones, o antru – koordinuoti įgyvendinimo priemones. 2007 m. liepos 11 d. LRV patvirtino balsavimo internetu diegimo programą ir pavedė šią programą koordinuoti IVPK. Vykdydamas šį pavedimą, IVPK organizavo viešąjį pirkimą „Balsavimo internetu sistemos kūrimo“ techninės priežiūros bei projekto administravimo ir techninio projekto parengimo paslaugos ir priėmė sukurtus produktus. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008)

Tuo tarpu VRK pirmininko vadovaujamai darbo grupei projekto „Balsavimo internetu sistemos kūrimo“ techninio parengimo paslaugas, administravimo ir techninės priežiūros. Darbo reglamente nustatytas vaidmuo ir atsakomybė atsakyti už bendrą projekto eigos priežiūrą ir kontrolę, spręsti dėl išorinių ekspertų pasitelkimo projekto rezultatams įvertinti, tvirtinti pagrindinius projekto rezultatus, priima svarbiausius su projekto vykdymu susijusius sprendimus. (5 lentelė).

Pagrindiniai balsavimo internetu įgyvendinimo etapai

2006 m.	Lietuvos Respublikos Seimas 2006-11-16 nutarimu Nr. X-912 patvirtino VRK parengtą Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepciją.
2007 m.	Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas sudarė ir 2007-04-04 potvarkiu Nr. 128 patvirtino darbo grupę balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose sistemos diegimui koordinuoti.
	Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie LRV direktoriaus 2007-03-02 įsakymu Nr. T-34 patvirtino darbo grupę, atsakingą už Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos įgyvendinimo teisinių aspektų ir balsavimo internetu sistemos įdiegimo vertinimą.
	Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2007-07-11 nutarimu Nr. 759 patvirtino Balsavimo internetu diegimo programą ir pavedė IVPK koordinuoti programos įgyvendinimą.
	IVPK 2007 m. liepos 13 d. paskelbė viešąjį pirkimą „Projekto „Balsavimo internetu sistemos sukūrimas“ techninės priežiūros bei projekto administravimo ir techninio projekto parengimo paslaugų išsigijimas“.
	2007 m. spalio 9 d. sudaryta paslaugų pirkimo sutartis tarp IVPK ir UAB „Ernst & Young Baltic“ bei UAB „Viešųjų ryšių partneriai“.
2008 m.	2008 m. sausio 17 d. LRS atmetė rinkimų ir referendumų įstatymų projektus, kuriais norėta įteisinti balsavimą internetu.
	2008 m. vasario 25 d. IVPK pateikė LRV Balsavimo internetu diegimo programos pakeitimo projektą.
	2008 m. gegužės 10 d. paskelbtas viešasis pirkimas „Balsavimo internetu informacinės sistemos sukūrimo ir įdiegimo bei saugos politiką įgyvendinančių dokumentų parengimo paslaugų pirkimas“.
	2008 m. spalio 16 d. LRV nepitarė IVPK Balsavimo internetu diegimo programos pakeitimo projektui.
	LRS nepriėmus rinkimų ir referendumų įstatymų projektų ir LRV nepatvirtinus Balsavimo internetu diegimo programos pakeitimo projekto, 2008 m. spalio 24 d. IVPK nutraukė sutartį su UAB „Ernst & Young Baltic“ ir UAB „Viešųjų ryšių partneriai“ ir tų pačių metų gruodžio 10 d. sustabdė pirkimo „Balsavimo internetu informacinės sistemos sukūrimo ir įdiegimo bei saugos politiką įgyvendinančių dokumentų parengimo paslaugų pirkimas“ procedūras.
	LRS 2008-12-09 nutarimu Nr. XI-52 patvirtino LRV programą, kurioje 2009 m. numatyta parengti rinkimų įstatymų pataisas, leidžiančius balsavimą internetu rinkimuose ir referendumuose.
2009 m.	2009 m. rugsėjo mėnesį Lietuvos Respublikos Vyriausybė parengė rinkimų įstatymų pataisas, leidžiančius balsavimą internetu rinkimuose ir referendumuose, o jų projektus pateikė LRS.
	2009 m. gruodžio 3 d. LRS nepitarė rinkimų įstatymų pataisoms, įteisinsiančioms balsavimą internetu rinkimuose ir referendumuose.
2010 m.	2010 birželio 19 d. LRV vėl parengė rinkimų įstatymų pataisas, leidžiančius balsavimą internetu rinkimuose ir referendumuose, o jų projektus pateikė LRS

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus remiantis: *Elektroninio balsavimo galimybių studija*. (2008).

IVPK įgyvendindama balsavimo internetu projektą, pati atlieka ir jo vertinimą. 2006 m. valstybinio audito ataskaitoje IVPK buvo pateikta rekomendacija, kad turi būti atskirtos projektų vertinimo ir vykdymo funkcijos. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija*, 2008).

Balsavimo internetu diegimo programoje projekto įgyvendinimą buvo numatyta finansuoti iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų. Programai įgyvendinti numatyta išleisti 2 mln. litų. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

Pirmuoju etapu įgyvendinant paslaugų pirkimo 2007-10-09 sutartį tarp IVPK ir UAB „Ernst & Young Baltic“ bei UAB „Viešųjų ryšių partneriai“ buvo parengta dokumentacija balsavimo internetu informacinės sistemos įsteigimui ir bandomosios versijos įsigijimui. Dokumentacijai parengti buvo išleista 650 tūkst. litų. Be to, atlikus galimų tiekėjų apklausą remiantis parengta būsimos balsavimo internetu informacinės sistemos specifikacija, paaiškėjo, kad sistemos įdiegimui, pritaikant rinkoje parduodamus produktus ar kuriant naują sistemą, vietoje planuotų išleisti 2 mln. litų prognozuojama išleisti iki 12 mln. litų. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

2008 m. sausio 17 d. Informacinės visuomenės plėtros komitetas pateikė LRS rinkimų ir referendumų įstatymų projektus, kuriais norėjo įteisinti balsavimą internetu, tačiau LRS atmetė šį siūlymą. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

2008 m. vasario 25 d. Informacinės visuomenės plėtros komitetas pateikė LRV balsavimo internetu diegimo programos pakeitimo. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

2008 m. gegužės 10 d. paskelbtas viešasis pirkimas atviro konkurso būdu „Balsavimo internetu informacinės sistemos sukūrimo ir įdiegimo bei saugos politiką įgyvendinančių dokumentų parengimo paslaugų pirkimas“. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

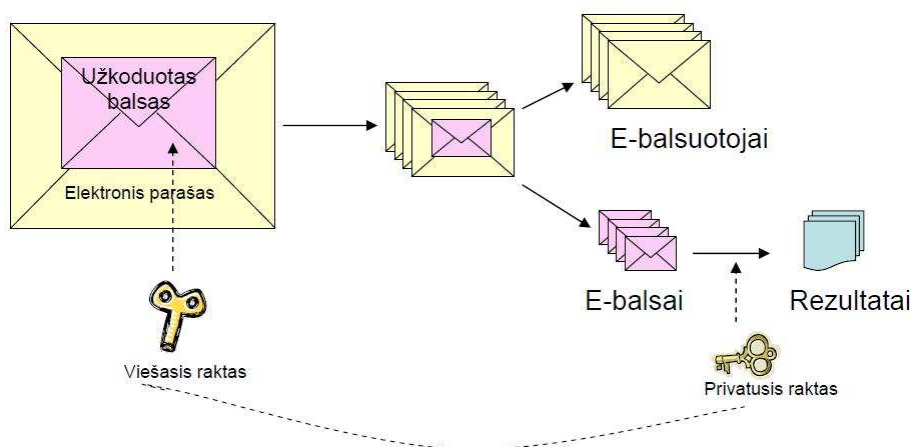
2008 m. spalio 16 d. LRV nepritarė IVPK Balsavimo internetu diegimo programos pakeitimo projektui. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

LRS nepriėmus rinkimų ir referendumų įstatymų projektų ir LRV nepatvirtinus balsavimo internetu diegimo programos pakeitimo projekto, 2008 m. spalio 24 d. IVPK nutraukė sutartį su UAB „Ernst & Young Baltic“ ir UAB „Viešųjų ryšių partneriai“ ir tų pačių metų gruodžio 10 d. sustabdė pirkimo „Balsavimo internetu informacinės sistemos sukūrimo ir įdiegimo bei saugos politiką įgyvendinančių dokumentų parengimo paslaugų pirkimas“ procedūras.

LRS 2008 gruodžio 9 d. nutarimu Nr. XI-52 patvirtino LRV programą, kurioje 2009 m. numatyta parengti rinkimų įstatymų pataisas, leidžiančius rinkėjams balsuoti internetu rinkimuose ir referendumuose. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

2009 m. rugsėjo mėnesį LRV parengė rinkimų įstatymų pataisas, leidžiančius balsavimą internetu rinkimuose ir referendumuose, o jų projektus pateikė LRS. Tačiau 2009 m. gruodžio 3 d. LRS nepritarė rinkimų įstatymų pataisomai, įteisinsiančioms balsavimą internetu ir gražino pataisyti.

2010 birželio 19 d. LRV vėl parengė rinkimų įstatymų pataisas, leidžiančias balsavimą internetu rinkimuose ir referendumuose, o jų projektus pateikė LRS. Numatoma principinė balsavimo internetu schema tokia (2 pav.): rinkėjas prisijungia prie VRK balsavimo tinklalapio arba banko elektroninės sistemos kurioje nukreipamas VRK informacinę sistemą tam kad būtų identifikuojamas, VRK serveris, patikrina, ar toks rinkėjas yra rinkimų sąrašuose ir priskiria jį atitinkamai apygardai, rinkėjui ekrane pateikiamas internetinis biuletenis, jame rinkėjas pažymi savo pasirinkimą. Tuomet rinkėjo balsas perduodamas į VRK serverį, kuriame yra užkoduojamas ir patenka į “el. balsadėžę”, kur yra saugojamas iki tradicinio balsavimo pabaigos. Pasibaigus rinkimų dienai, “el. balsadėžėje” esantys balsai atskiriami nuo rinkėjo tapatybės duomenų ir iššifruojami viešuoju raktu, kurio skirtingus fragmentai atiduoti VRK nariai. Iššifruoti balsadėžę galima tik surinkus visą viešąjį raktą.

2 pav. Balsavimo schema. Šaltinis: Elektroninio balsavimo galimybių studija

Lietuvos visuomenės pasirengimas internetiniam balsavimui? Ar Lietuvos visuomenė pasirengusi internetiniam balsavimui, t.y. ar nusiteikusi naudotis šiuo būdu. Kol kas politikai jau ne vienerius metus diskutuoja, ar įteisinti balsavimą internetu, tačiau Seimas iki šiol tokioms iniciatyvoms nepritarė. Jei ši galimybė bus įvesta atskleidžia rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“ šių metų balandžio 14-17 dienomis apklausė 504 Lietuvos gyventojus nuo 18 metų. Apklausos rezultatai rodo, jog 41 proc. apklaustųjų elektroninio balsavimo įvedimui visiškai pritaria, 34 proc. teigia greičiau pritariantys nei nepritariantys tokiai idėjai. Elektroninio balsavimo įvedimui greičiau arba visiškai nepritarė atitinkamai 11 proc. ir 6 proc. Taigi 75 proc. apklaustųjų šalies gyventojų sutinka, jog Lietuvoje būtų sudaryta galimybė rinkimuose balsuoti internetu. Tyrimas parodė, kad daugiausiai teigiančių, jog naudotųsi elektroninio balsavimo galimybe, buvo tarp jaunų (iki 30 metų) respondentų. Iš tokių žmonių,

kurie iki šiol niekada neidavo balsuoti arba yra balsavę tik kartą, net 67 proc. atsakė, kad jei būsimuose Seimo rinkimuose būtų galimybė balsuoti internetu, tai jie patys ja pasinaudotų. Didžiųjų miestų gyventojai, pasak apklausos, yra didesni elektroninio balsavimo entuziastai nei gyvenantys miesteliuose ir kaimuose.

Elektroninio balsavimo kaštų ir naudos analizė. *LR Seimo patvirtintoje balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose keliama tokie balsavimo internetu tikslai: 1) palengvinti dalyvavimą rinkimuose, suteikiant platesnes galimybes atiduoti balsą kitoje nei balsavimo apylinkė vietoje, 2) siūlant naujas balsavimo formas skatinti rinkėjus dalyvauti rinkimuose, 3) pritaikyti rinkimus prie naujų telekomunikacinių technologijų, 4) palengvinti ir padaryti veiksmingesnį balsų skaičiavimo ir rinkimų ar referendumų rezultatų nustatymą. Vyriausybės patvirtintoje balsavimo internetu diegimo programoje akcentuojami du iš šių tikslų: balsavimo aktyvumo didinimas, ypač jaunų žmonių, bei platesnių balsavimo galimybių suteikimas išvykusiesiems, neįgaliesiems, užsiėmusiesiems, laikinai gyvenantiems ne Lietuvoje žmonėms. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008).*

Europos tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje valstybėms narėms dėl el. balsavimo standartų minimi panašūs tikslai: įvairesnių galimybių rinkėjams sudarymo ir balsavimo palengvinimo, ypač žmonėms su negalia bei esantiems užsienyje, balsavimo aktyvumo didinimo, rinkimų komisijų darbo palengvinimo, atpigino ir pagreitinimo, geresnių paslaugų rinkėjams suteikimo, pasiūlant balsavimo būdų įvairovę. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008).

Analizuodami el. balsavimo naudą iš rinkimų kaštų sumažinimo perspektyvos, galime išskirti tris tikslines rinkėjų grupes:

1. balsuojantys užsienyje;
2. balsuojantys iš anksto šalies viduje (paštu ar namie);
3. balsuojantys rinkimų apylinkėse.

Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijoje rašoma kad Lietuvoje bus pritaikytas principas, kad internetu balsavęs rinkėjas turės teisę rinkimų dieną balsuoti ir įprastu būdu užpildydamas biuletenį rinkimų apylinkėje (šis balsas laikomas galutiniu). Dėl šios priežasties trečioji grupė neturės reikšmingos įtakos rinkimų kaštams. Galima tikėtis, kad nežymiai sutrumpės balsavimo rezultatų skaičiavimo laikas. Net ir sumažėjęs tradiciniu būdu balsuojančių skaičius rinkimų komisijų skaičiaus nesumažins. Nes vis tiek reikės spausdinti popierinius rinkimų biuletenius. (Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008)

Panašią situaciją ir su piliečiais, kurie balsuoja užsienyje – Lietuvos ambasadose. Vienintelis skirtumas – vokus su balsais reikia pargabenti į Lietuvą. Kaštai sumažėtų tik tokiu atveju jei visi rinkėjai užsienyje balsuotų tik internetu, o tai kol kas nėra realu nes ne kiekvienas užsienyje

gyvenantis Lietuvos pilietus turės priėjimą prie elektroninės bankininkystės sistemos ar elektroninių asmens tapatybės kortelę. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*)

Vienintelė rinkėjų grupė kuriai pradėjus naudoti el. balsavimą, rinkimų kaštai galėtų sumažėti, yra balsuojantys paštu, kadangi sumažėtų lėšos, kurios yra skiriamos pašto paslaugoms. Antra, kalbant apie balsuojančius namuose, sumažėtų rinkimų komisijos atvykimo į gyvenamąją vietą kaštai. Apie tokią kaštų ekonomiją esama svarbių išlygų: balsuojantys namie dažniausiai yra pagyvenę žmonės, dėl sveikatos problemų negalintys atvykti į rinkimų apylinkę; tikimybė, kad jie pakankamai įgūdę naudotis šiuolaikinėmis technologijomis, yra menka. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

Kita vertus, kalbant apie el. balsavimo kaštus ilguoju laikotarpiu, būtina įvesti papildomus kintamuosius. Jeigu ženkliai išaugtų balsuojančiųjų internetu skaičius bent jau teoriškai galima tikėtis pradėti mažinti rinkimų apygardų kaštus – pagrindinę balsavimo kaštų sudedamąją dalį. Pavyzdžiui, tai leistų sumažinti aptarnaujančio personalo skaičių, mažinti rinkimų apylinkių skaičių. Tokiu atveju internetinis balsavimas padėtų sumažinti balsavimo kainą, tačiau sutaupyta lėšas sunku įvertinti. (*Elektroninio balsavimo galimybių studija, 2008*).

Sistemos struktūra. Galima išskirti šešias e. balsavimo etapus:

1. Rinkėjų registracija – duomenų, reikalingų sėkmingai autentifikacijai suvedimas į sistemą.

2. Rinkėjų autentifikacija – asmens turinčio teisę balsuoti nustatymas.

3. Balsavimas ir balsų išsaugojimas – procesas, kurio metu turintys teisę rinkėjai prabalsuoja, o sistema išsaugo.

4. Balsų tvarkymas – procesas, kurio metu balsai paruošiami skaičiavimui.

5. Balsų skaičiavimas – procesas, kurio metu balsai iššifruojami ir skaičiuojami.

6. Rinkimų auditas – tikrinama, ar visi turintys teisę rinkėjai galėjo balsuoti, ar jų balsai buvo įskaičiuoti į galutinį rezultatą.

Kandidatų sąrašai, teisę turinčių balsuoti rinkėjų sąrašai nepaminėti sąraše nes nekelia saugumo problemų.

Penki iš šių etapų yra suskirstyti į tris programinės ir aparatinės įrangos „blokus“: 1-2 priklauso rinkėjų programoms (“voter applications”), 3-4 – tinklo serveriui (“network server”), 5 – Operacinis skyrius (“Back-office”). Su šiais trimis blokais susijusios ir pagrindinės potencialios el. balsavimo problemos: atitinkamai: 1) privatumas – sistema turi neleisti niekam, išskyrus patį pilietį, sužinoti, kaip jis ar ji balsavo; 2) saugumas – sistema turi būti atspari išoriniam įsikišimui; ir 3) tikslumas – visų balsavusiųjų, turinčių teisę balsuoti, balsai turi būti užfiksuoti, ir jokie balsavusiųjų, neturinčių teisės balsuoti, balsai neturi būti užfiksuoti. Tokia

perskyra, aišku, yra ganėtinai sąlyginė – privatumo praradimas reiškia galimybę suinteresuotoms grupėms tiesiogiai įtakoti rinkėjus, kas reiškia saugumo praradimą; sistemos saugumo problemos galėtų paveikti galutinius rezultatus, taigi ir tikslumą.

3.2. Užsienio valstybių elektroninio balsavimo patirties analizė

Rinkimų vientisumas yra pagrįstas grupe standartų ir kriterijų, kurie yra apskritai vertinami kaip demokratiniai. Vieną iš pagrindinių pliuralistinės demokratijos ramsčių – vienodas prienamumas rinkimuose - kuris yra dažnai vertinamas kaip vienodos sąlygos, kuriomis asmenys ir politinės grupės konkuruoja rinkimuose. Yra keli modeliai dalyvavimo, efektyvaus atstovaujančiojo valdymo Europoje, todėl, pastangos sukurti vieną paaiškinamąjį modelį, apimančią visas skirtingas sąveikas yra sunkiai įmanomas. *Dauguma valstybių skiriasi valdymo lygių skaičiumi, deleguotųjų kompetencija, dydžiu, teisėtumu ir funkcinė paskirtimi.*

Didelę politinių ir teisinių sistemų, veikiančių Europoje, įvairovę; nacionalinės valstybės su 1 arba 2 vyriausybės lygiais, federalinės valstybės su 2 ir daugiau lygių, didelių regionų narės (Jungtinėje Karalystėje), bet taip pat ir unitarinės valstybės su decentralizuotomis vyriausybėmis (Ukraina, Moldova). Federacinės valstybės turi paprastai daugiau lygių ir valdžios organų negu unitarinės valstybės, kurios yra apibūdinamos tipiška vienos ar dviejų lygių vyriausybėmis.

Jungtinė Karalystė išsiskiria su vienu vietos valdžios lygmeniu (Londone, Velse, Škotijoje ir Šiaurės Airijoje), bet 2 lygių vietos valdžia Anglijoje. Makedonijoje, Armėnijoje, Estijoje, Liuksemburge, Lichtenšteine, savivaldybės lygmuo yra vienintelis savivaldybės vienetas.

Daugiau nei pusė likusių šalių sukūrė savo dviejų lygių vietos ir rajono valdžias (Kroatija, Vengrija, Azerbaidžanas, Latvija, Rumunija, Moldova), turinčias savivaldybes ir miestus, kaip žemiausią lygį, apskritis / apygardas kaip vidutinio lygio valdžias, ir regionus, kuriuos atstovauja netiesiogiai išrenkama administracija. Kai kurios iš valstybių naudoja daugiaformę vietos valdžios sistemą. Toks atvejis yra Portugalijoje, kurioje yra dviejų lygmenų vyriausybės žemyne (savivaldybės ir parapijos) ir vieno lygmens regioninė valdžia autonominėse Azorų salų ir Madeiros srityse. Trys administravimo lygmenys egzistuoja decentralizuotoje Olandų unitarinėje valstybėje: nacionalinis, regioninis (provincijos) ir vietos (savivaldybių). Keturių pakopų vietos valdžia egzistuoja Prancūzijoje (savivaldybės, tarpsavivaldybių bendradarbiavimo įstaigos, departamentai ir regionai). Kaip federacija, Vokietija turi 16 regionų, įkurtų su jų sava konstitucine ir administracine struktūra, ir padalytų į apskritis su II lygmens vietos valdžia.

Tiesioginė, visuotinė, slapta ir lygi rinkimų teisė yra labiausiai tipiška forma tam, kad išrinkti vietos valdžią (savivaldybės/bendruomenės), bet taip negalima teigti apie jų vykdomasias

įstaigas. Vengrijoje, Slovėnijoje, Slovakijoje, Turkijoje, Švedijoje, Ćekijoje abu lygmenys (vietinis, regioninis) yra pilnai renkami (savivaldybės valdybos, regioninės valdybos) ir gauna valdžią visuotine ir tiesiogine rinkimų teise. Kai kurios šalys naudoja tiesioginę rinkimų teisę abejoms vietos valdžios lygiams (savivaldybėms ir rajonams), bet rajonų vykdomąją valdžią netiesiogiai renka rajono tarybos (Latvija, Moldova). Kroatijoje į vykdomąsias įstaigas renka netiesioginiu balsavimu, su neseniai Zagrebe priimtu įstatymu, kuriame nustatyta, kad nuo 2009 m. vietos ir regioninės valdžios atstovai bus renkami vienodai. Lichtenšteine rinkėjai renka taip pat savivaldybės tarpininką, ir audito komitetą, kartu su meru ir savivaldybės taryba. Airijoje visa vietos valdžia yra išrinkta tiesiogine rinkimų teise, be netiesioginių rinkimų. Regiono savivaldą išrenka kiekvienos vietos valdžios nariai.

Ispanijoje savivaldybės tarybos yra išrenkamos tiesiogine rinkimų teise, kurios netiesiogiai išrinks savo merus. Kai kuriose Ispanijos provincijose, tarybų narius netiesiogiai renka provincijų partijos. Ispanijos salų atveju, rinkimų sistemos yra gana skirtingos Kanarams ir Balearų saloms. Rumunijoje, vietos tarybos ir apskrities tarybos, merai ir apskrities tarybos prezidentai yra tiesiogiai išrenkami visuotiniais, lygiais, tiesioginiais, slaptais ir laisvai pasirenkamais balsais. Vicemerai ir apskrities tarybų viceprezidentai yra tada išrenkami apskrities tarybos netiesioginiu balsavimu.

Pagal 2003 m. Federalinį įstatymą dėl vietos savivaldos Rusijoje, bendruomenės politinės institucijos yra renkamos tiesioginiais rinkimais, tuo tarpu į rajono įstaigas yra renkama tiesioginiais arba netiesioginiais rinkimais. Prancūzijoje vietos valdžia yra paprastai renkama visuotine rinkimų teise, bet netiesiogine rinkimų teise renkami: vietiniai vadovai (merai, sričių ir skyrių prezidentai) ir tarpsavivaldybės bendradarbiavimo institucijos (vadovas ir asamblėja). Danijoje, Suomijoje ir Estijoje, apskritys ir regionai neturi renkamų organų, ir tiesioginiai rinkimai yra organizuojami tik pirmosios pakopos - savivaldybėms.

Daugelyje kitų šalių, vietinę valdybą paskiria savivaldybės ir provincialios tarybos (Belgija), kol yra išrenkami sričių gubernatoriai. Portugalijoje savivaldybės (patariamieji ir vykdomieji organai) yra renkamos tiesioginiais rinkimais (Assembleia ir Camara). Federalinė Austrijos Konstitucija palieka federaliniams rajonams galimybę pasirinkti tarp tiesioginių ar netiesioginių vietos tarybos rinkimų. Tiesioginė rinkimų teisė egzistuoja Jungtinėje Karalystėje visuose vietos valdžios lygmenyse.

Rinkimus reglamentuojantys dokumentai skirtingų Europos valsybių. *Rinkimai yra apskritai valdomi nacionalinių įstatymų, kurie yra dažnai Rinkimų kodekse, apimančiame visus rinkimų tipus (vietinis, regioninis, nacionalinis, ir net referendumas).*

Regioninių / vietinių rinkimų organizacija yra nustatyta Konstitucijos daugelyje federacijų (Austrija, Vokietija), priimdama įprastus įstatymus. Be federalinių rinkimų įstatymo Vokietijoje, dauguma regionų turi savo rinkiminiuosius įstatymus reglamentuojančius regionų asamblėjų rinkimus, taip pat vietos / savivaldybių rinkimus (Kreise). Nacionaliniai įstatymai valdo vietinius rinkimus Portugalijoje, su Azorų salų ir Madeiros sričių išskirtiniais atvejais, kur yra pritaikyti regioniniai įstatymai. Čekijos Respublikoje pagrindinius principus, laisviems, sąžiningiems ir konkurencingiems rinkimams, įtvirtinti Konstitucijoje ir ministrų įsakymais / direktyvomis, kurie patikslina kai kurių rinkimų sąlygas. Panašūs skirtumai egzistuoja Ispanijoje nacionalinei įstatymai valdančiajai rinkimų organizacijai vietos valdžioje išskyrus vietos įstatymais Balearų salose.

Konstitucijos ir Rinkimų kodeksai yra svarbiausi dokumentai, reguliuojantys rinkimus daugumoje šalių. Europos ir tarptautinės struktūros konvencijos, pirmojo papildomo protokolo 3 straipsnyje prie Europos žmogaus teisių konvencijos, nustato teisę rinkti ir būti išrinktam, laisvuose, periodiškuose, privalomuose, teisinguose, visuotiniuose ir lygiuose rinkimuose. Slaptu balsavimu užtikrinant laisvą rinkėjo valios išraišką, teisiniais ir kitais rinkimų reglamento elementais.

Vis dėlto, kai kuriose valstybėse pažymima, kad jų rinkimų teisės nebuvo paskatintos Europos ar Tarptautinių standartų, tačiau kyla pirmiausiai iš savo senų tradicijų, bei praeities teisinio paveldo politinių ir administracinių įstaigų. Pavyzdžiui, kai kurie rinkimų reglamentai buvo priimti dar anksčiau iki Europos ir ESBO Tarybos sukūrimo (Prancūzija, Airija, Jungtinė Karalystė, Nyderlandai), kurių konkretūs reglamentai dėl rinkimų buvo paskirti keletą šimtmečių anksčiau. Airijos įstatymas dėl rinkimų buvo priimtas prieš nepriklausomybę (1922), "nustatant " demokratinį vietos bendruomenės atstovavimą ". Panaši situacija yra ir su Olandijos Konstitucija kuri palaikė balsavimo teisę, ir teisę būti išrinktam nuo 19 a. pabaigos nuo 1917 m., buvo įvestas universali vyrų balsavimo teisė, ir lyčių proporcingas dalyvavimas rinkimuose buvo nuo 1919 metų.

Tarptautiniai stebėtojai. Tarptautinis rinkimų stebėjimas nėra įprasta praktika Europoje, nors kai kurie iš Europos Tarybos narių reguliariai kviečia tarptautinius stebėtojus kontroliuoti jų rinkimus. Kai kurie rinkimai yra stebimi Europos ir ESBO ministrų tarybos, o kai kurios valstijos niekad nesuteikė statuto vidaus ar tarptautiniams stebėtojams (Šveicarija, Danija, Švedija, Airia, Jungtinė Karalystė). Daugelyje kitų šalių, stebėtojus rinkimuose registruoja specializuotos rinkimų įstaigos, reglamentuojančios jų įstatus, teises ir pareigas. Jokio oficialaus kontroliavimo nėra įvykda tarptautinių rinkimų stebėtojų Portugalijoje, Slovakijoje, Jungtinėje Karalystėje, Prancūzijoje, Airijoje, Nyderlanduose, ir Lichtenšteine. Makedoniečių rinkimų

kodeksas garantuoja stebėjimo teisę: užsienio organizacijoms, esančioms Makedonijoje, taip pat ir užsienyje, siekiančioms skatinti žmogaus teises ir demokratijos principus, tarptautinėms organizacijoms ir diplomatiniais atstovams. *Tarptautiniai stebėtojų pranešimai neturi teisinės įtakos rinkimų rezultatams, tačiau jie gali paveikti politinius veikėjus ir rinkimines įstaigas.* Kai nesuderinamumai yra identifikuoti, jie gali pranešti įstatymų leidėjams. Tačiau, kaip patirtis rodo, rekomendacijos iš ESBO / ODIHR ir Venecijos komisijos buvo tik pasirinktinai atsižvelgti (Azerbaidžanas).

Rinkimus prižiūrinčios institucijos skirtingų Europos valstybių. Priklausomai nuo teisminės sistemos pobūdžio, kai kurios Europos valstybės įsteigė specializuotas įstaigas, atsakingas už rinkimų organizavimą ir įgyvendinimą su Centriniais rinkimų Komitetais užtikrinančiais piliečių rinkimų teisių laikymąsi. Tokiu būdu, gyventojų ir kandidatų rinkiminių teisių teisinė apsauga yra paskirta teisminėms institucijoms ir nepriklausomoms administracinėms institucijoms (rinkimų valdyboms). Kita vertus, bendrosios teisės valstybėse (Airijoje) vietos valdžios institucijos yra naudojamas taip pat, kaip rinkimų organizatoriai. Abiem atvejais, rinkiminės organizacijos apima platų procedūrų diapazoną, kurių reikia laikytis ir gerbti tam, kad garantuoti rinkėjų registraciją, balsų apskaitą, ir rinkimų rezultatų patvirtinimą. VRK atlieka daug užduočių: prižiūri piliečių rinkimų teisių laikymąsi vykdomuose rinkimuose ir referendumuose, nustato rinkimuose technines/organizacines taisykles, prižiūri ir tvarko rinkėjų sąrašus, tvirtina balsavimo rezultatus, bei užtikrina rezultatų paskelbimą.

Paprastai piliečių balsavimo teises (apeliacija dėl įrašymo į rinkėjų sąrašus, skundas dėl kandidatų, ir skundą dėl rinkimų sukčiavimo) per rinkimus ir už rinkimų proceso ribų, saugo teismai. Danijoje, teisinė gyventojų ir kandidatų rinkiminių teisių apsauga yra paskirta vietinėms ir regioninėms taryboms. Kai nustatomi pažeidimai, tada teismų gali būti prašoma nuspręsti skundų svarbumą ir atitaisyti situaciją. Teismo institucijų sistema yra galutinis teisinės apsaugos instrumentas, kuris bus pritaikytas, kai įrodoma įstatymų pažeidimą (neteisėta rinkėjų ar kandidatų, galiojimo ar rinkimų negaliojimo registracija). Estijoje, rinkimų nusiskundimus apžvelgia apskričių rinkiminiai komitetai, ir jei randa, kad teisės buvo pažeistos, jie gali kreiptis į administracinę teisumą, ir po to į Aukščiausiąjį Teismą.

Tiktai individualus balsavimas yra leistinas Kroatijoje. Bet, neakivaizdinis balsavimas tampa vis labiau populeresnis, negu, kad buvo prieš maždaug dešimt metų.

Vis dėlto, balsavimas paštu arba nuotolinis balsavimas yra priimtinas kai kuriose šalyse; Portugalijoje, Vokietijoje, Lichtenšteine, Airijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Danijoje, Jungtinėje Karalystėje, Austrijoje. Kad balsuotų paštu Lietuvoje, rinkėjai turėtų eiti specialius pašto skyrius tam tikromis savaitės dienomis; šis balsavimas yra priimtas kariniams vienetams užsienyje, arba kai

kurioms neįgaliųjų kategorijoms. Tokios šalys kaip Austrija naudoja pašto balsavimą šalies viduje; tačiau interneto balsavimas nėra galimas. Suomijoje išankstinis (pašto) balsavimas yra gana populiarus, kuris leidžia kai kuriems žmonėms balsuoti iki rinkimų dienos. Danija yra kita išimtis patvirtinanti Balsavimą paštu, tačiau dar ne elektroninį balsavimą. Jungtinėje Karalystėje, pašto balsavimas yra priimtas, taip pat kaip ir balsavimas pagal įgaliojimą. Balsavimas paštu yra leidžiamas Liuksemburge kai rinkėjai turi išvykti, serga arba sulaukia tam tikro amžiaus, panašus balsavimas paštu yra leidžiamas Juodkalnijoje. Olandijos rinkimuose, rinkėjai gali balsuoti per deleguotus asmenis, taip pat paštu, prieš tai paprašius mero leidimo. Įgaliotas asmuo gauna specialią kortelę su kuria gali balsuoti pareiškėjo vardu. Balsavimas per įgaliotus asmenis yra leistinas Prancūzijoje. Balsavimas paštu leidžiamas tik nacionaliniuose rinkimuose Slovakijoje, bet ne vietiniuose / regioniniuose rinkimuose, su „kilnojamosios balsavimo dėžės“ išimtimi, naudojama palengvinti pagyvenusių žmonių, žmonių su negalia balsavimui. Slovėnijoje, rinkėjai, kurie negali rinkimų dieną gali balsuoti ankščiau specialiuose balsavimo punktuose. Rinkėjai, kurie yra senelių globos namuose ir tie, kurie neturi nuolatinės gyvenamosios vietos, bei rinkėjai, gydomi ligoninėse, gali balsuoti paštu. Švedijoje, išankstinis balsavimas, gali būti atliktas iki 18 dienų prieš rinkimus savivaldybės įstaigose, paruoštose balsavimui (pašto skyriai, bibliotekos, ir taip toliau), rinkimų dieną, tie, kas negali dalyvauti rinkimuose (liga, fizinis nedarbingumas ar amžius) gali balsuoti per įgaliotą asmenį, paprastai giminaitį, kuris atneša balsavimo biuletinį į balsavimo punktus. Balsavimas nustatytuose vietose yra leistinas tik tai asmenims, kurie negali balsuoti dėl jų sveikatos, naudojant šiuo tikslu 'mobilią balsavimo dėžę'. Pašto ar interneto balsavimas yra retas net Vakarų Europos valstybėse.

Kitų valstybių elektroninio balsavimo patirtis. Įvairios elektroninio balsavimo sistemos yra parengtos ir išbandytos visame žemyne. Už Europos ribų (1 priedas), elektroniniu balsavimu plačiai užsiima JAV ir Brazilija – palaiptisui bando Meksika ir svarsto Centrinę ir Lotynų Amerikos šalys (Williams 2005).

Dėl aiškių elektroninio balsavimo tikslų, mes galime atskirti tris skirtingas šalių grupes:

Pirmąją grupę sudaro Ispanija, kartu su Skandinavijos šalimis. Šiose šalyse remiasi tradicine "popieriaus ir pieštuko" balsavimo schema bei atrodo kad nėra jokių politinių planų, atsižvelgiant į elektroninį balsavimą.

Antra šalys įsivedusios, ar įvedinėjančios elektronines balsavimo mašinas, bet jos neturi jokių planų įsivesti visoje šalyje nuotolinį elektroninį balsavimą (pavyzdžiui JAV, Brazilija, Peru).

Trečiųjų šalių grupę sudaro Švedija, Kanada, Prancūzija, bei Estija. Šitos šalys planuoja įsivesti arba jau turi įsivedusios visoje šalyje nuotolinį elektroninį balsavimą.

Apie nuotolinio balsavimo ir elektroninio balsavimo mašinų standartų suderinamumas su Europos Tarybos, Europos Komisijos teise Venecijos Komisija išleido 2004 m. Pavasario ataskaitoje. Pagal jo išvadas, nuotolinis balsavimas yra suderinamas su Europos Tarybos standartais, jei tam tikros prevencijos priemonės yra laikomasi. Neprižiūretam elektroniniam balsavimui, kad būtų suderinama su Europos Tarybos standartais, sistema turi būti saugi ir patikima. (Drechsler 2002).

Pirmas bandymas apibūdinti skirtingus požiūrius į elektroninį balsavimą, buvo padarytas 2003 Braun, Prosser ir Krimmer, kur jie palygino šveicariškas ir austriškas iniciatyvas. Ten jie nustatė tris sritis, kurias įtraukė į mokslinius tyrimus: technologijos, teisės ir socialinės politikos.

Panašus bandymas buvo padarytas Kersting, kur jis palygino elektroninį balsavimą, Austrijoje, Vokietijoje ir Šveicarijoje. Jis taip pat peržiūrėjo teisės nustatus, technologinius ir politinius sprendimus.

Vokietija pradėjo elektroninio balsavimo testus ir bandymus jau 1999, ir nuolat tęsia juos, tiksliai ne parlamento rinkimuose, o universitetuose - **studentų organizuojamose rinkimuose (Osnabrück, Brèmerhafen) - vietiniame konsultaciniame lygmenyje - jaunimo bendruomenėse ir senjorų tarybose - be to viešose ir privačiose tarnautojų tarybose** (Williams 2005).

Vienas iš pirmųjų stambių elektroninio balsavimo eksperimentų buvo atliktas JAV – tai Saugaus elektroninio registravimo ir balsavimo eksperimentas (SERVE), įgyvendintas JAV Saugumo departamente. Ši balsavimo sistema buvo numatyta naudoti 2004 m. rinkimuose užsienyje gyvenantiems JAV rinkėjams, tačiau Pentagonas atsisakė naudoti šią sistemą **dėl rimtų saugumo grėsmių**. Ypač dideles diskusijas sukėlė nepriklausomų mokslininkų atlikta saugumo analizė, kurios išvadose teigiama: „Kadangi stambių ir sėkmingų atakų pavojus toks didelis, apgailestaudami rekomenduojame tuojau pat nutraukti SERVE sistemos vystymą ir nebandyti nieko panašaus ateityje, kol Interneto ir asmeninių kompiuterių infrastruktūra nebus iš esmės pakeista arba kol neįvyks nenumatyto esminio perversmo saugumo srityje.“ (Alexander, 2004)

Šveicarija - kur pašto balsavimas yra plačiai paplitęs dėl aukšto skaičiaus referendumo, ėmėsi nuotolinio elektroninio balsavimo bandymų vietiniame lygmenyje, dėl referendumo, naudodama skirtingus metodus. *Elektroninio referendumo 2003 ir 2004 Anières, Cologny ir Carouge (Ženevos priemiestis) pritraukė didelį dalyvavimą - didesnę negu lauktas.*

Prancūzų emigrantų, gyvenančių JAV buvo suteikta galimybė išrinkti teisėtai savo atstovus internete į Prancūzijos "Aukščiausiajai Prancūzijos gyventojų tarybai užsienyje" (Conseil

supérieur de l' des Français de l'étranger - CSFE), viešosios teisės įstaiga 2003 m. gegužę. Tai buvo geranoriškai priimta ir paskatino, iš esmės sumažinti darbą prancūzų konsulatų rinkimų dieną - daugiau nei pusė balsavusiųjų buvo elektroniniu būdu bet kokiame mieste - bet apskritai nepadidėjo dalyvavimas (Drechsler 2002).

Daug šalių naudoja elektronines balsavimo mašinas balsavimo vietose, bet to nepasirinko Estija. **Elektroninis balsavimas Estijos kontekste reiškia nuotolinį balsavimą per internetą.** Svarbiausias tikslas aprūpina rinkėjus papildoma galimybe balsuoti ir tuo būdu didėjantį rinkėjo dalyvavimą (Drechsler 2002).

Kol kas vienintelė šalis, įvedusi internetinį balsavimą rinkimuose nacionaliniu mastu, yra Estija. Elektroninio balsavimo sistema Estijoje buvo išbandyta 2005 m. sausio mėn. Taline, vykdant piliečių apklausą dėl Laisvės paminklo vietos, taip pat viešo testavimo metu prieš pat savivaldos rinkimus. Politinis susitarimas dėl elektroninio balsavimo įvedimo Estijoje buvo priimtas 2002 m. Įstatymų paketimai buvo pradėti 2002 m. priėmus Savivaldos rinkimų įstatymą, kuris suteikė teisę rinkėjams balsuoti internetu Vyriausios rinkimų komisijos tinklapyje išankstinio balsavimo metu. Vyriausiai rinkimų komisijai pateikus internetinio balsavimo įgyvendinimo techninį sprendimą 2005 m. gegužės mėn. buvo priimtas Savivaldos rinkimų įstatymo pakeitimas, sudarantis galimybę pakeisti savo elektroninį balsą arba balsuoti iš naujo internetu, arba rinkimų apylinkėje rinkimų dieną, taip siekiant užtikrinti balsavimo laisvę. Įstatymo pataisos buvo vetuotos prezidento Arnoldo Ruutelio, dėl to kad balsuojančiam internetu leidžiama pakeisti savo balsą o kiti balsavimo būdai galimybės neturi tokios, tačiau parlamentas atmetė prezidento veto. Prezidentas kreipėsi į Aukščiausiąjį teismą dėl įstatymo atitikimo konstitucijai. Aukščiausiasis teismas tai pat atmetė Prezidento skundą, išaiškindamas, kad įstatymas neprieštarauja konstitucijai. Įstatymo pataisos buvo galutinai priimtos tik 2005 rugsėjo mėn.

2005 m. savivaldybių rinkimuose Estijoje internetu balsavo 9 317 rinkėjų. Tai sudarė 0,9 proc. registruotų rinkėjų arba 2 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Auditoriai patvirtino, kad elektroninio balsavimo sistema veikė teisingai, nebuvo gedimų ar problemų, kurios galėtų sukelti įtarimų dėl balsavimo teisingumo ir sistemos patikimumo. 2007 m. balandžio mėn. Parlamento rinkimuose internetu balsavo 30 275 rinkėjas. Iš viso balsuotojai internetu sudarė 3,4 registruotų ir 5,4 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų.

Internetinis balsavimas Estijoje vyksta naudojant elektroninę asmens tapatybės (eID) kortelę. 2006 m. vasario mėn. Estijoje eID korteles turėjo apie 65 proc., 2007 spalio mėn. - apie 80 proc. suaugusių gyventojų. Elektroninė asmens tapatybės kortelė yra privaloma visiems Estijos gyventojams nuo 2002 sausio 1 d. Ji naudojama nuotoliniam asmens identifikavimui ir

elektroniniam parašui. Norintys balsuoti internetu, turėjo turėti ne tik priėjimą prie kompiuterio, turinčio interneto ryšį, eID kortelę su patvirtintu sertifikatu ir PIN kodu, tačiau ir kortelės skaitytuvą bei specialią programinę įrangą.

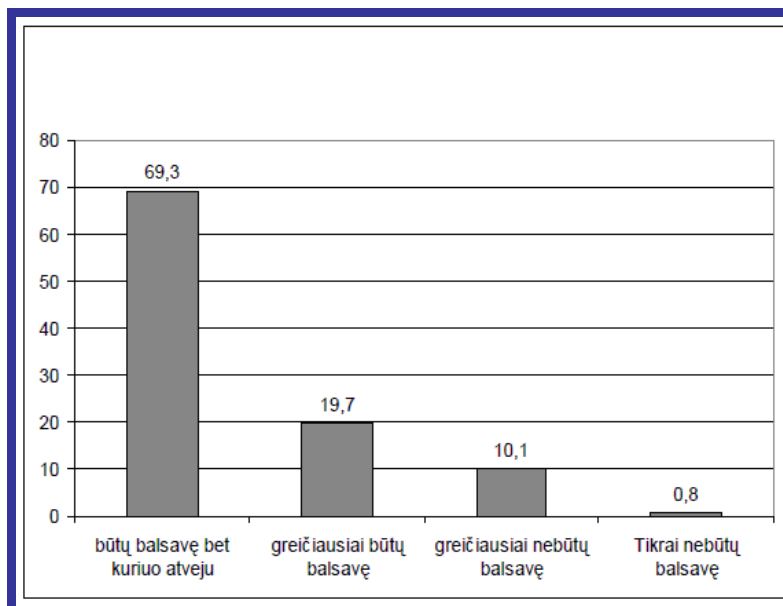
Internetinis balsavimas Estijoje vyksta pagal „dviejų vokų“ sistemą, panašiai kaip balsavimas paštu. Rinkėjo balsas, prieš siunčiant jį į balsavimo serverį, yra užkoduojamas viešu raktu. Užkoduotą balsą galima laikyti vidiniu anonimišku voku, pagal analogiją balsavimu paštu. Po to rinkėjas pasirašo elektroniniu parašu, taip pridėdamas prie vidinio voko savo identifikacijos duomenis - išorinis vokas. Po to, prieš skaičiuojant balsus, užkoduotas balsas ir skaitmeninis parašas su asmeniniais duomenimis yra atskiriami. Tuomet elektroniniai balsai yra atkoduojami ir suskaičiuojami.

Internetinis balsavimas Estijoje pripažintas kaip sėkmingas. OSCE/ODIHR ataskaitoje teigiama, kad rinkimų administravimas vyko skaidriai, pripažįstama, kad Estijos vyriausioji rinkimų komisija nemažas pastangas sudarė tam kad riziką minimalizuotų ir saugumą užtikintų. Tačiau ataskaitoje taip pat pastebima, jog testavimo ir auditavimo mastas galėjo būti platesnis. Ataskaitos išvadose teigiama, jog „kol probleminiai internetinio balsavimo aspektai, išryškinti šioje ataskaitoje, nebus efektyviai išspręsti, valdžia turėtų kruopščiai iš naujo apsvarstyti, ar internetinis balsavimas turėtų būti plačiai prieinamas kaip balsavimo metodas, ar jis turėtų būti naudojamas tik ribotai ar iš viso atsisakyti.“

Ar internetinio balsavimo įvedimas didina rinkėjų aktyvumą, galima įvertinti išnagrinėjus patirtį šalių, kuriose atlikti nuotolinio elektroninio balsavimo bandymai. Toks bandymas buvo atliktas Jungtinėje Karalystėje 2003 vietiniuose rinkimuose. Vietiniai rinkimai Jungtinėje karalystėje paprastai susilaukia nedidelio visuomenės susidomėjimo, todėl 2003 m. gegužės mėn. 59 vietiniuose apygardose buvo išbandyti įvairūs balsavimo metodai – visų pirma, balsavimas paštu bei įvairūs elektroninio balsavimo būdai per įvairias galimybes – **internetu, telefonu, SMS žinutėmis ir pirmą kartą per interaktyvią skaitmeninę televiziją.**

Maždaug 6,4 milijonų žmonių turėjo teisę balsuoti šiame eksperimente – daugiau nei 14 % Anglijos rinkėjų. Bandymai parodė jog Jungtinėje Karalystėje visuotinio balsavimo paštu įvedimas pasiteisino. Tose apygardose, kur buvo pritaikytas šis metodas, rinkėjų aktyvumas pakilo nuo 34 iki 49 proc., t.y. 15 procentinių punktų. Elektroninio balsavimo bandymas nebuvo tokie sėkmingi. Tose apygardose elektroniniu balsavimu pasinaudojo tik 9 proc. rinkėjų. Trijose apygardose, kur buvo eksperimentuojama su elektroniniu balsavimu, rinkėjų aktyvumas pakilo, tačiau dviejose iš jų taip pat buvo naudotas visuotinis balsavimas paštu. O dviejuose trečdaliuose elektroninių balsavimų vietovėse rinkėjų aktyvumas, lyginant su praėjusiais rinkimais, ne pakilo,

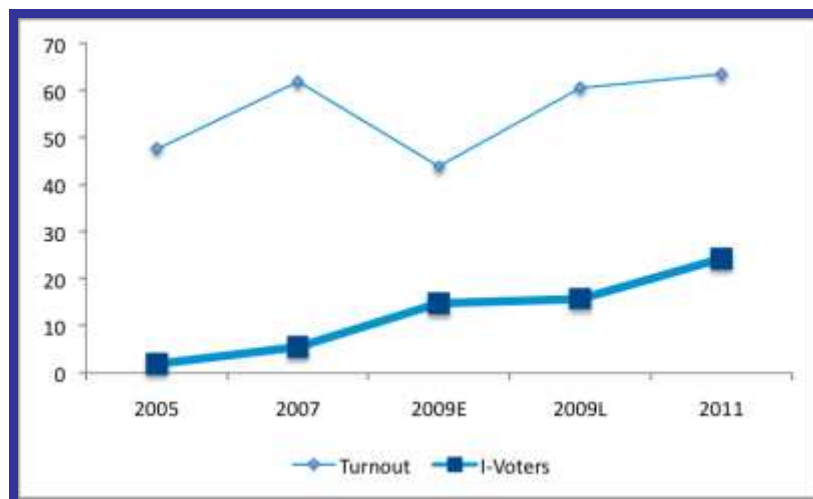
o nukrito. Vertindama šį bandymą, Jungtinės karalystės Vyriausioji rinkimų komisija padarė išvadą, jog internetinio balsavimo įvedimas nepadidins rinkėjų aktyvumo.

3 pav. 2007 Parliamentary Elections in Estonia

Šaltinis: Trechsel A. et al. (2007). Report for the Council of Europe. *Internet voting in the March*.

Estijos patirtis iš pat pradžių tai pat nerodė, jog internetinio balsavimo įvedimas būtų padidinęs rinkėjų aktyvumą, nes Estijoje po 2007 m. parlamento rinkimų atliktas tyrimas parodė (3 paveikslėlis), kad 89 proc. internetu balsavusių rinkėjų tikrai arba greičiausiai būtų balsavę ir tuo atveju, jei internetu balsuoti nebūtų galėję, 10 proc. teigė, jog greičiausiai tokiu atveju nebūtų balsavę, ir tik 0,8 proc. jų teigė, kad tikrai nebūtų balsavę (3 paveikslėlis). Tačiau lyginant šių metų dalyvavimą palyginti su metais ankstesniais rinkėjų dalyvavimas rinkimuose padidėjo tai pat didėjo (4 paveikslėlis ir balsavusių internetu rinkėjų skaičius. 913 346 (63,5%) balsavimo teisę turinčių piliečių dalyvavo rinkimuose kur net 140 846 estai balsavo internetu (2, 3 paveikslėliai). Lyginant su paskutiniaisiais parlamento rinkimais 2007, internetu balsavusių koeficientas padidėjo 4,5.

4 pav. 2011 metų Parlamento rinkimai Estijoje

Šaltinis: Nacionaline Rinkimų Komisija. (2011). *Statistinė informacija apie rinkimus Estijoje*.

Apibendrinant galima teigti, jog iš pradžių rinkėjai į internetinį balsavimą žiūrėjo skeptiškai, jie labiau buvo linkę naudotis tradiciniu būdu, tačiau internetinio balsavimo galimybė praėjus tam tikram laikotarpiui padidino rinkėjų aktyvumą. Tačiau ar tai yra pagrindinė priežastis dėl kurios rinkėjų aktyvumą sudėtinga spręsti.

Lietuvoje mažėjantis rinkėjų aktyvumas tai pat siejamas su patriotizmo, pilietinės pareigos ir partinės identifikacijos jausmo nykimo menkėja rinkėjų motyvacija ir dėl to, jog nykstant politinės kairės – dešinės skirtumams rinkėjams tampa vis sunkiau pasirinkti, už ką balsuoti. Šių problemų el. balsavimas išspręsti negali, todėl sunku tikėtis, kad jo įvedimas pakeistų padėtį.

Tačiau viena iš mažėjančių rinkiminio aktyvumo priežasčių tai pat yra siejama su Lietuvos piliečių emigracija, tiesiogiai susijusi su dalyvavimo rinkimuose kaštų padidėjimu.

3.3. Elektroninės balsavimo įgyvendinimo galimybės Lietuvoje: SSGG, PEST analizė

Šiuo metu strateginės vadybos moksluose laikomasi nuomonės, kad SSGG (SWOT) analizė yra būtina priemonė siekiant *ilgalaikių bet kokios organizacijos tikslų* (asmenų, grupių ar bendruomenių), kartu su kitomis strategijomis: (PEST – politinė, ekonominė, socialinė, technologinė analizė (angl. *political, economic, social, technological analysis*)).

SSGG metodas taip pat yra viena iš pagrindinių priemonių (šalia PEST analizės) *poreikių analizei*. Poreikių analizė yra įžanginis bet kurio valdymo projekto rengimo etapas.

SSGG (SWOT) analizė yra projekto aprašymo modelis, kuris dėl jame skiriamo dėmesio veiksniams, turintiems didžiausią poveikį organizacijai, pasitvirtina kaip lengvas ir prieinamas būdas šiems pagrindiniams veiksniams nustatyti ir perteikti.

Tolesniuose dvijuose skyriuose yra pateikta SSGG ir PEST internetinio balsavimo įgyvendinimo Lietuvoje analizė.

SSGG analizė. Išanalizavus mokslinės literatūros šaltinius rasta tiek teigiamų, tiek neigiamų veiksnių kurie galėtų įtakoti e. balsavimo įgyvendinimą. Šitie veiksniai buvo panaudoti atliekant SSGG analizę (6 lentelė), kurią sudaro vidaus veiksniai (stiprybės, silpnybės) ir išorės veiksniai (galimybės ir grėsmės). Analizės metu nagrinėjami vidiniai ir išoriniai veiksniai, kurie gali būti naudingi arba nepalankūs.

6 lentelė

SSGG analizė internetinio balsavimo

Stiprybės	Silpnybės
<ol style="list-style-type: none"> 1. balsavimo galimybė nepriklausomai nuo vietos, 2. gaunami rezultatai greičiau, 3. mažinami kaštai (pavyzdžiui balsavimo punktuose stebėtojai, biuletenių platintojai, biuletenių spausdinimas), 4. ilgesnis balsavimo periodas, 5. perbalsavimas (nuomonės pakeitimas), 6. sumažinama klaidų balsavime skaičius. 7. naujos darbo vietos. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. rinkimų proceso monitoringas. 2. neužtikrinamas rinkėjų privatumas, 3. priklausomybės nuo kitų technologijų, 4. interneto prieiga, 5. techninių problemos balsavimo metu 6. sudėtingesnė balsavimo procedūra (žmonės kurie nesinaudoja kompiuteriu),
Galimybės	Grėsmės
<ol style="list-style-type: none"> 1. didinamas dalyvavimas rinkimuose rinkėjų. 2. administravimo veiksmingumo padidinimas, 3. skaidrumas demokratijos padidamas, 4. nauji balsavimo kanalai (pavyzdžiui, balsavimo mobiliuoju telefonu). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. balsų pirkimas 2. tradicinio balsavimo panaikinimas 3. politinių partijų įtaka 4. abejotinas balsavimo proceso skaidrumas 5. įstatymų pakeitimai arba papildymai 6. pakeitimas parlamentinės demokratinės sistemos (tiesioginės demokratija).

Įvertinus visus šiuos faktorius galima imtis atitinkamų veiksmų, kad stiprybės būtų dar labiau sustiprintos, o silpnai paversti į stiprybes, kad elektroninio balsavimo įgyvendinimas būtų kuo patrauklesnis įvairiems socialiniams sluoksniams.

Pest analizė.

PEST analizė (angl. *PEST analysis*) – plačiausiai naudojamas bendrosios aplinkos analizės ir kokybinio vertinimo metodas. Ji apima keturis bendrosios aplinkos komponentus: politinę aplinką, ekonominę aplinką, socialinę aplinką ir technologinę aplinką.

Politiniai: *Žinių visuomenė* yra vienas iš trijų Lietuvos prioritetų, nustatytų Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje, patvirtintoje 2002 m. lapkričio 12 d. Seimo nutarimu Nr. IX-1187 (Žin., 2002, Nr. 113-5029).

2010 metų strategijos veiklos plane nurodoma, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė siekia užtikrinti, kad visi šalies gyventojai prisidėtų prie informacinės visuomenės kūrimo. Taigi labai svarbu plėtoti ne tik elektroninę infrastruktūrą, bet ir kurti naujas elektroniniu būdu teikiamas viešąsias ir administracines paslaugas.

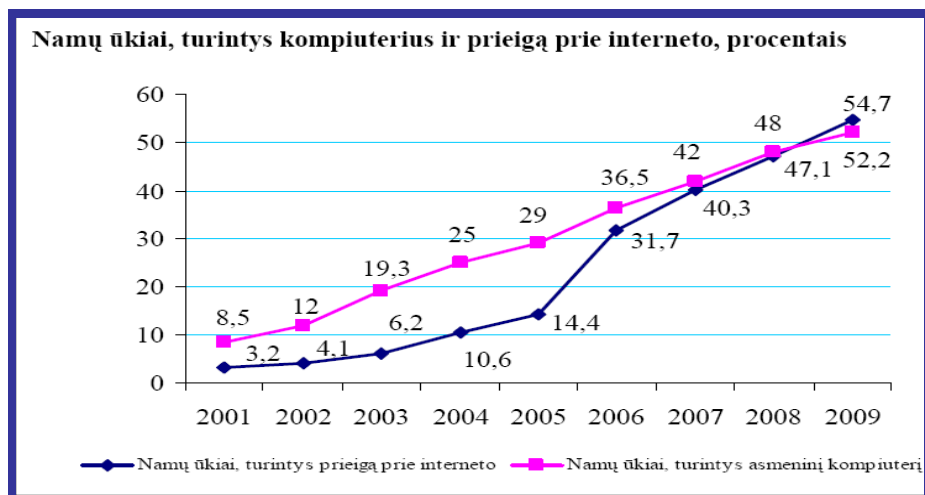
Penkioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje ketvirtoje dalyje 35 punkte Vyriausybė nurodė kad parengs rinkimų įstatymų pataisas, leidžiančias balsavimą internetu rinkimuose ir referendumuose.

Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija yra institucija, kuri įstatymų nustatyta tvarka vykdo ir organizuoja Seimo, Prezidento ir savivaldybių tarybų rinkimus, taip pat referendumus. Be to Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatyme nustatyta, kad ši institucija rūpinasi ir rinkimų technologijų tobulinimu.

IRT sritis šiandien svarbi ne tik Lietuvai, bet ir Europos Sąjungai. Europos ekonomikos atkūrimo plane IRT – vienos pagrindinių priemonių, padėsiančių padidinti ilgalaikį Europos konkurencingumą pasaulyje. IRT panaudojimo galimybės didėja, todėl svarba didėja. Tai pripažindama Europos Komisija komunikate „i2010 – Europos informacinė visuomenė augimui ir užimtumui skatinti“ nurodo tris skirtingus būdus ir pabrėžia IRT naudą visiems piliečiams, siekiant geresnės viešųjų ir administracinių paslaugų kokybės, ekonomiškumo ir prieinamumo.

Ekonominiai: Lietuvos gyventojų naudojimas informacinėmis ir ryšių technologijomis (toliau vadinama – IRT) didėja, pasak Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės *2011 m. pirmąjį ketvirtį asmeninius kompiuterius ir interneto prieigą namuose turėjo 56 proc. namų ūkių* (5 pav.). Asmeninius kompiuterius turinčių namų ūkių dalis per metus padidėjo 2, turinčių interneto prieigą – vienu procentiniu punktu.

Dauguma (93 proc.) namų ūkių, turinčių namuose interneto prieigą, naudojami plačiajuosčiu ryšiu. Mieste plačiajuosčio interneto prieigą turėjo 95, kaime – 86 proc. internetą naudojančių namų ūkių. Dažniausiai naršyti internete naudojamas prietaisas – stalo arba nešiojamasis kompiuteris. Kompiuterį naršyti internete naudojo 95 proc. interneto prieigą turinčių namų ūkių, mobilųjį telefoną – 23 proc. 5 proc. interneto prieigą turinčių namų ūkių mobilusis telefonas buvo vienintelė interneto naršymo priemonė (mieste – 3 proc., kaime – 10 proc.).

5 pav. Namų ūkiai, turintys kompiuterius ir prieigą prie interneto

Šaltinis: *Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie LR Vyriausybės 2010 -2012 m. strateginis veiklos planas* (2010).

Mobiliaisiais telefonais 2011 m. pirmąjį ketvirtį naudojami 95 proc. visų 16–74 metų amžiaus gyventojų. Tarp vyresnio amžiaus asmenų judriojo ryšio vartotojų šiek tiek mažiau nei tarp jaunimo. Mobiliaisiais telefonais naudojami 77 proc. 65–74 metų amžiaus gyventojų, kitose amžiaus grupėse judriojo ryšio naudotojų dalis viršijo 90 proc., o iš 16–24 metų amžiaus gyventojų judriojo ryšio paslaugomis naudojami 99,5 proc.

2009 m. pabaigoje sukauptos tiesioginės užsienio investicijos IT sektoriuje Lietuvoje sudarė 4342,4 mln. litų, t. y. 13 procentų visų tiesioginių užsienio investicijų Lietuvoje. Didžioji tiesioginių užsienio investicijų dalis (91,3 procento visų IT sektoriaus investicijų) atitenka telekomunikacijų įmonėms.

2009 m. mokslinių tyrimų ir technologijų plėtros (toliau – MTTP) darbams buvo skirta 765,0 mln. litų. Palyginti su 2008 m., išlaidos sumažėjo 125,1 mln. litų, t. y. 14,1 procento, tačiau bendrosios Lietuvos išlaidos MTTP išankstiniais BVP duomenimis, sudarė 0,84 procento BVP (2008 m. – 0,80% nuo BVP).

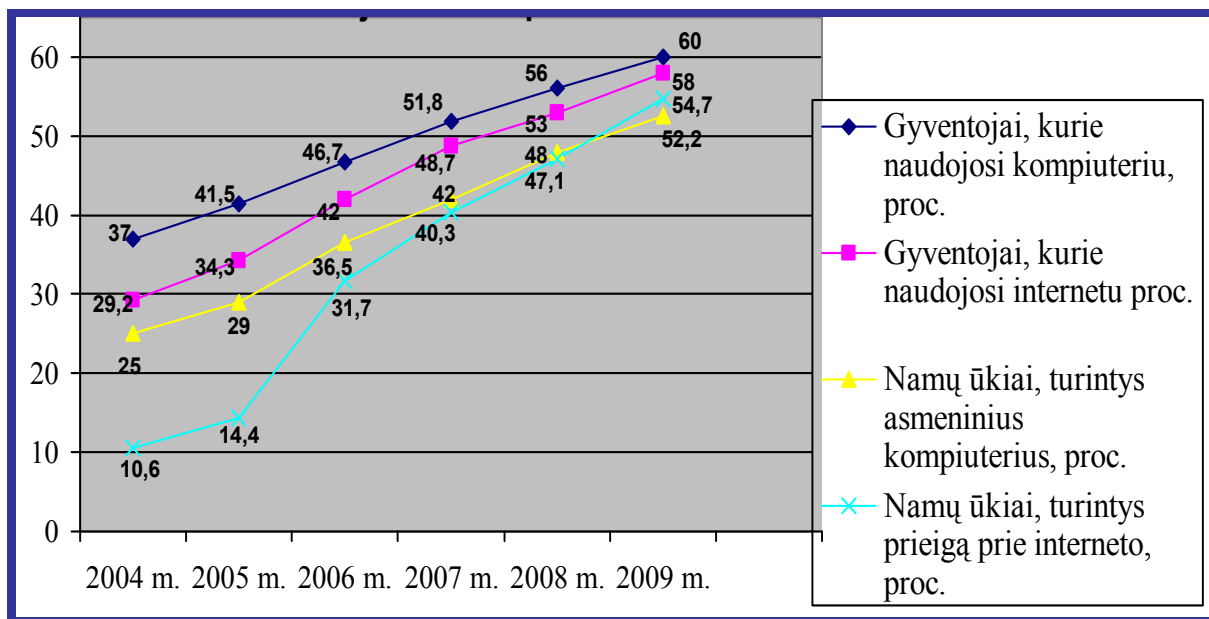
Socialiniai: IRT naudojimas priklauso nuo gyventojų amžiaus, gyvenamosios vietos ir gaunamų pajamų. Didelė dalis besinaudojančių kompiuteriu – jauni žmonės. Kompiuteriu naudojami 95,1 proc. 16–24 metų amžiaus gyventojų, ir tik 8 proc. – 65–74 metų amžiaus gyventojų, atitinkamai internetu – 94,1 ir 7,6 proc.

2011 *pirmo pusmečio, duomenimis mieste kompiuterius ir interneto prieigą namuose turėjo 64 proc., kaime – 41 proc. namų ūkių.* Apsirūpinimas kompiuteriais (6 paveikslėlis), interneto naudojimas tiesiogiai priklauso nuo namų ūkio pajamų. Iš namų ūkių, kurių mėnesinės pinigines pajamos viršijo 2500 litų, asmeninį kompiuterį ir interneto prieigą turėjo 97 proc. Asmeninį

kompiuterį ir interneto prieigą turėjo atitinkamai 13 ir 14 proc. namų ūkių, kurių pajamos neviršijo 800 litų per mėnesį.

Dauguma (74 proc.) namų ūkių, neturinčių interneto prieigos namuose, nurodė, kad jiems internetas nereikalingas. Kitos svarbios priežastys, dėl kurių nesinaudota internetu namuose – brangi įranga ir dideli paslaugų tarifai, galimybė naudotis internetu kitur ar reikiamų įgūdžių neturėjimas.

Dažniausiai internetas buvo naudojamas naujienoms, spaudai skaityti, ryšiams, informacijos paieškai. Naujienas, spaudą internete skaitė ar siuntėsi 89 proc., informacijos apie prekes arba paslaugas ieškojo 86 proc., elektroniniu paštu naudojami 81 proc. internautų. 69 proc. interneto vartotojų skambino, naudodamiesi internetu, ar dalyvavo pokalbių svetainėse, diskusijų forumuose, rašė tinklaraščius, susirašinėjo realiu laiku.

6 pav. Naudojimosi kompiuteriu ir internetu rodikliai, proc

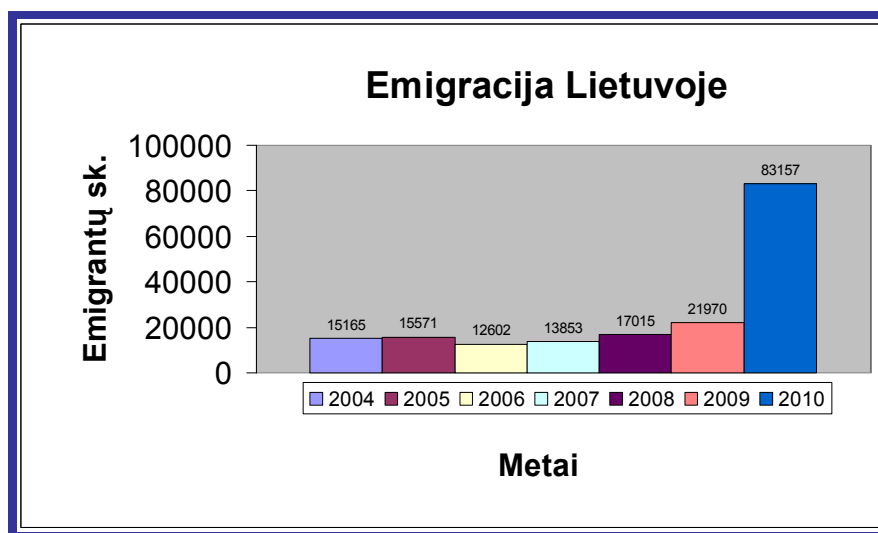
Šaltinis: Statistikos departamento Informacinės visuomenės plėtros komitetas.

Statistikos departamento duomenimis, 2010 iš Lietuvos emigravo daugiau nei 83000 (7 paveikslėlis). Lietuvos gyventojų tai didesnis skaičius nei per 2005 – 2009 metų laikotarpį.

Statistika rodo, kad Lietuva pagal emigracijos mastą tarp visų Europos Sąjungos valstybių randasi gale. Lyginant valstybes pagal emigrantų ir imigrantų santykį 1 tūkst. gyventojų sąrašo viršuje yra Slovėnija (16) ir Italija (14). Kitaip tariant, tiek žmonių daugiau 2008 m. atvyko nei išvyko. Tik penkiose ES narėse užfiksuotas „neigiamas“ judėjimas, įskaitant Lietuvą, kurios rezultatas buvo prasčiausias (-2,3). „Lietuva išsiskiria kaip emigrantų šalis. Keletą metų

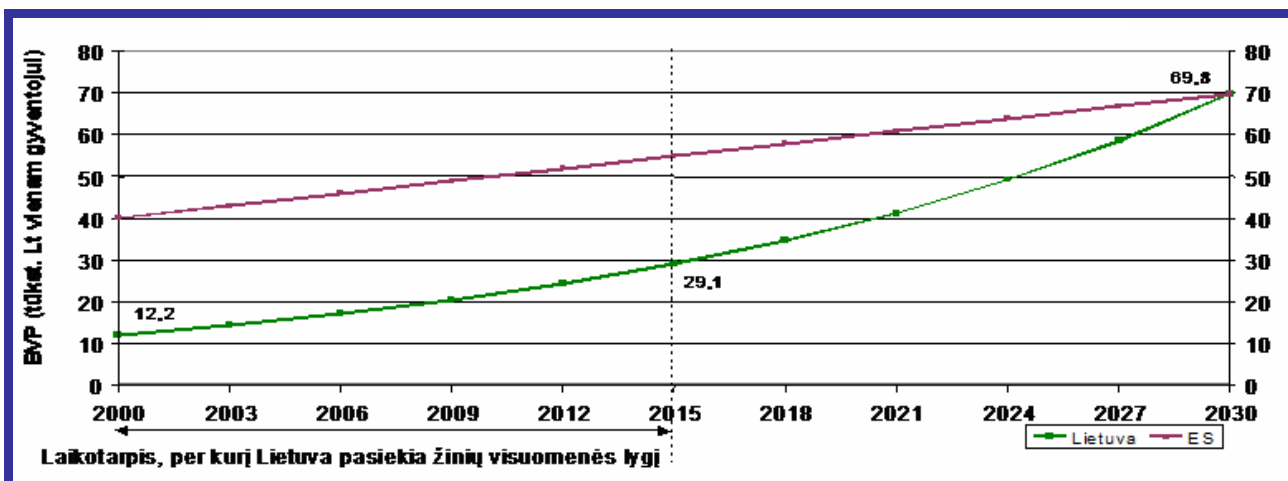
grafiką tiksliname nieko nekeisdami, tik skaičius pakeičiame. Kaip esame paskutinėje vietoje, taip ir nejudame“, - kalbėjo D. Ambrozaitienė (Statistikos departamento vadovo pavaduotoja).

Daugiausia emigravusių 2010 yra jaunesnio amžiaus žmonių 20-29 (apie 40.4 proc.). Emigraciją dažniausiai lemia su darbo rinka susijusios priežastys (menkas užimtumas ir atlyginimas, nedarbas), skirtingi gyvenimo standartai, ekonominė aplinka.

7 pav. Emigracijos mastai Lietuvoje

Technologiniai: Žinių visuomenėje išskirtinę reikšmę įgyja gyventojų žinios ir kompetencija. Tai tampa esminiu rodikliu, gyventojams mokantis, įgyjant išsilavinimą ir specialybę. Svarbus gyventojų žinių ir kompetencijos didinimo įrankis yra informacinės ir elektroninių ryšių technologijos (toliau vadinama - IRT), kurios leidžia greitai ir patogiai pasiekti įvairius informacijos šaltinius, atlikti tiek su darbo, tiek su asmeninėmis reikmėmis susijusią veiklą. Iš pateikto 8 paveikslėlio galima matyti, kokios yra svarbios informacinių technologijų augimo tendencijos.

8 pav. Lietuvos ir Europos sąjungos bendrojo vidaus produkto vienam gyventojui augimo tempai

Šaltinis: Telksnys, L., Abraitis, V., Juškevičius, K., Otas, A., Šarkus, J. (2008). *Informacinių technologijų ir telekomunikacijų plėtotos strategija*.

Sėkmingai informacinės visuomenės plėtrai būtina sąlyga yra asmens tapatybės nustatymas elektroninė erdvė. Šiuo metu gyventojų plačiausiai naudojamas asmens tapatybės elektroninėje erdvėje nustatymo būdas - elektroninės bankininkystės identifikavimo sistemomis. Kuriais naudojosi 65 % 16 – 74 metų amžiaus gyventojų.

Lietuvoje jau yra galimybė asmens tapatybę nustatyti pasitelkus elektroninio parašo sertifikatą, kurį gyventojui išduoda kvalifikuoto elektroninio parašo paslaugų teikėjas VĮ Registrų centras. Pažymėtina, kad nuo 2009 m. pradėtos išduoti asmens tapatybės kortelės su lustuose įrašytais dviem sertifikatais (identifikavimo sertifikatas, sertifikatas elektroniniam parašui sukurti).

Lietuvoje plačiajuosčio ryšio infrastruktūra nėra vienodai išplėtotą, todėl siekiant Lietuvoje sukurti plačiajuosčių tinklą, apimančių seniūnijas, aptarnaujančias kaimo gyvenamąsias vietas, nuo 2005 m. įgyvendinamas projektas „Kaimiškųjų vietovių informacinių technologijų plačiajuostis tinklas RAIN^{sc}“. Šis projektas užbaigtas įgyvendinti 2008 m.: nutiesta 3357 km šviesolaidinių kabelinių linijų, sukurtas magistralinis tinklas, kuris sujungė 467 seniūnijas, aptarnaujančias kaimo gyvenamąsias vietas, su 51 savivaldybe, prie šio tinklo prijunta 330 mokyklų.

Sprendžiant nepakankamo IRT naudojimo namų ūkiuose problemą Lietuvoje sukurtas viešųjų prieigos prie interneto taškų (toliau vadinama –VIPT) tinklas. Šiuo metu Lietuvoje yra įsteigti 875 VIPT ir tai leidžia Lietuvą laikyti viena iš pirmaujančių Europos šalių pagal VIPT, tenkančių vienam gyventojui, skaičių. Sukurtas VIPT tinklas prisideda sudarant sąlygas visiems

Lietuvos gyventojams, nepriklausomai nuo jų socialinės padėties ar gyvenamosios vietos, naudotis Informacinėmis ir ryšio technologijomis ir jų teikiamomis galimybėmis.

IŠVADOS

■ Daugumoje užsienio valstybių atliktų tyrimų dėl elektroninio balsavimo įgyvendinimo galimybių visuotiniuose rinkimuose rezultatai nevienareikšmiški. Neretai tyrimuose akcentuojama, kad nuotolinis elektroninis balsavimas yra pernelyg nesaugus, kad būtų priimtinas didelės svarbos balsavimo procedūroms, tokioms kaip nacionaliniai rinkimai į parlamentą. Kai kuriose šalyse elektroninio balsavimo bandymai buvo nutraukti po nepriklausomų ekspertų išvadų, o kituose balsavimo įvedimas atidėtas.

■ Estija – viena iš valstybių, įgyvendinusių elektroninio balsavimo mechanizmą. Estijoje vykęs internetu balsavusiųjų piliečių skaičiaus padidėjimas, lyginti su ankstesniais metais, itin stebimas 2009 metais. 913 346 (63,5%) balso teisę turinčių rinkėjų dalyvavo rinkimuose. Jokių reikšmingų techninių problemų nebuvo užfiksuota.

■ 2011 m. atlikti Lietuvos gyventojų apklausos rezultatai rodo, jog 41 proc. apklaustųjų elektroninio balsavimo įvedimui visiškai pritaria, 34 proc. teigia greičiau pritariantys nei nepritariantys tokiai idėjai ir tik greičiau arba visiškai nepritartų atitinkamai 11 proc. ir 6 proc. Taigi 75 proc. apklaustų šalies gyventojų sutinka, jog Lietuvoje būtų sudaryta galimybė rinkimuose balsuoti internetu. Tačiau šie apklausos rezultatai neapima šiuo metu užsienyje gyvenančių Lietuvos piliečių, kurie kaip manoma tai pat norėtų balsuoti internetu.

■ Elektroninio balsavimo įgyvendinimas galėtų būtų naudingas judėjimo negalią turintiems žmonėms. Nors rinkimų įstatymai Lietuvoje numato galimybę jiems balsuoti namuose, šia teise realiai pasinaudoja nedidelė jų dalis. Be to, balsavimo namuose organizavimas gana brangiai kainuoja. Kita vertus, didžiąją dalį tokių rinkėjų sudaro senyvo amžiaus žmonės, kurie retai arba visai nesinaudoja informacinėmis technologijomis, taigi artimiausiu metu elektroniniu balsavimu pasinaudotų tik nedidelė jų dalis.

■ Estijos pavyzdys rodo, jog internetinio balsavimo įvedimas, esant jau veikiančiai asmens identifikacijos sistemai, gali kainuoti santykinai nedaug. Tačiau siekiant užtikrinti saugumą sistemos, teks nuolat tobulinti, todėl sistemos palaikymo kaštai bus nuolatiniai. Elektroninis balsavimas gali sutaupyti rinkimų organizavimo išlaidas tik tuo atveju, jeigu bus pakeistas šiuo metu naudojamomis balsavimo formomis – balsavimu paštu, balsavimu Lietuvos diplomatinėse atstovybėse ir pan.

■ Elektroninį balsavimą daugelis specialistų vertina kaip sunkiai išsprendžiamą saugumo problemą. Pagrindinės problemos yra: 1) sudėtingas ir nepatikimas audito procesas; 2) interneto teikiamos milžiniškos galimybės stambaus masto atakoms; 3) rinkėjo privatumo išsaugojimo.

■ Demokratinėje valstybėje rinkimai turi ne vien instrumentinę (valdančiųjų išrinkimo) funkciją, bet ir svarbią simbolinę prasmę, pilietinės valios ir pilietinės pareigos išreiškimo bei valdžios legitimavimo funkcijas. Balsavimo procedūrų supaprastinimas ir perkėlimas iš viešosios į privačią sritį gali turėti nenumatytų pasekmių demokratinės sistemos funkcionavimui : pvz., silpninti pilietinės pareigos jausmą, skatinti neatsakingą balsavimą.

■ Elektroninis balsavimas, kaip ir bet kuris balsavimo būdas nekontroliuojamoje aplinkoje, negali užtikrinti balsavimo privatumo. Taigi įvedant internetinį balsavimą tenka keisti pačią slapto balsavimo sampratą, balsavimo slaptumą laikant ne savaimine vertybe, o tik būdu užtikrinti rinkėjo pasirinkimo laisvę. Tam tikros galimos grėsmės internetinio balsavimo privatumui (pvz., balsų papirkinėjimas).

■ Internetinėmis technologijomis paremti rinkimai, tampa rinkimų kontrolė prieinama tik ekspertams. Sistemos audito iškilę ginčai gali būti sprendžiami tik ekspertų, o jų sprendimai negali būti patikrinti eilinių piliečių. Taip mažinamos piliečių galimybės kontroliuoti balsavimo procesą ir silpninamas piliečių pasitikėjimas juo.

Tyrimas patvirtino hipotezę – elektroninio balsavimo įgyvendinimą Lietuvoje riboja duomenų saugumo ir privatumo užtikrinimas. Lietuvos Respublikos konstitucijoje nurodoma, kad balsavimas turi būti slaptas.

REKOMENDACIJOS

Rekomenduojama VRK ir LRV:

1. Elektroninio balsavimo idėją įgyvendinti palaipsniui, pirmiausia jo įgyvendinimą išbandžius mažesnėje aplinkoje (pvz: vienoje arba keliose rinkimų apygardose), o po to pereinant prie sistemos diegimo ir nacionaliniuose rinkimuose šalies mastu
2. Taikyti elektroninį balsavimą tam tikroms socialinėms grupėms (pvz: Lietuvos piliečiams laikinai ar nuolatos gyvenantiems užsienyje, judėjimo negalią turintiems asmenims ar jūrininkams)
3. Apsvarstyti galimybę taikyti elektroninį balsavimą tik kontroliuojamoje aplinkoje, naudojant balsavimo mašinas, taip būtų sumažinama galimybė plataus masto išsilaužimams į sistemą ir užtikrinamas balsavimo privatumas.
4. Prieš įvedant internetinį balsavimą, būtina užtikrinti susitarimą tarp partijų, kad internetinis balsavimas nebūtų naudojamas politiniams tikslams ir manipuluojamas visuomenės pasitikėjimas el. balsavimu sistema. Jei toks partijų susitarimas nebus pasiektas, internetinio balsavimo įvedimą reikėtų atidėti.
5. Į internetinio balsavimo auditą rekomenduojama įtraukti ir visuomenės atstovus. Vyriausiajai rinkimų komisijai turėtų suorganizuoti nemokamus internetinio balsavimo auditavimo kursus politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms.

LITERATŪRA

Moksliniai straipsniai ir knygos:

1. Agafanov, K. (2007 m.). Elektroninių rinkimų įgyvendinimo galimybės: pasaulinė patirtis ir Lietuvos perspektyva. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
2. Bozinis, Athanasios I „Governance and Democratic Procedures in the Information Society Era“ JAV 2007
3. C. Bellamy and J.A. Taylor, *Governing in the information age*, Buckingham, Bristol, PA: Open University Press, 1998.
4. Van Den Besselaar, Peter „INTERNET VOTING TECHNOLOGIES AND CIVIC PARTICIPATION: THE USERS' PERSPECTIVE“ Slovėnija 2004
5. A. Brunazo, *Atual sistema de votac, ~ao pode ser fraudado, diz especialista* (Current voting systems can be embezzled, says specialist), Turkija 2000
6. H. Buchstein, *Internet Voting: reservations from the view of Normative Democratic Theory. Internet Voting. Present states and future perspectives. IPSA Research Committee 05. Marburg, 2002.*
7. Cardoso Gustavo „Bridging the e-democracy gap in Portugal“ “ Didžioji Britanija 2006
8. Clift, S. *E-Democracy, E-Governance and Public Net-Work.* // [žiūrėta 2011 03 29] Prieiga per internetą: <http://www.publicus.net/articles/edempublicnetwork.html>.
9. Clift, S. L.(2004 m.) *E-government and democracy*[Žiūrėta 2010-06-08]. Prieiga per internetą: <http://www.publicus.net/articles/cliftegovdemocracy.pdf>.
10. Clift Steven „An Internet of Democracy“ JAV 2000
11. Coleman Stephen „Information and American Democracy: Technology in the Evolution of Political Power“ Didžioji Britanija 2004.
12. Stănică-Ezeanu Ciprian „e-Voting Security“ Rumunija 2008 m.
13. Coleman, S. and Norris, D. (2005), “*A new agenda for eDemocracy*”, Oxford Internet Institute, Forum Discussion paper No. 4, January 2005 m.
14. Amoretti Francesco „International Organizations ICTs Policies: E-Democracy and E-Government for Political Development.“ Didžioji Britanija 2007
15. Hoff Jens „The state we are in: E-democracy in Denmark“ Nyderlandai 2003
16. Insua David „Introduction to the special issue on e-democracy“ Nyderlandai 2008
17. Jaeger, Paul T „The Social Impact of an Accessible E-Democracy“ JAV 2004
18. Jefferson David et al. „A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE).” 2004m.

19. Keonwoo Kim „Electronic Voting System using Mobile Terminal“ Turkija 2010
20. Kiškienė, A., Mockus, M. (2008) *Žinių visuomenės elektroninė erdvė 2006-2008 m.* MRU ISK,
21. Krupavičius (2010) *Šiūmetė savivaldos rinkimų kampanija žengė į interneto pasaulį* [žiūrėta 2011 09 15] Prieiga per internetą: <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/a-krupavicius-siumete-savivaldos-rinkimu-kampanija-zenge-i-interneto-pasauli-332486> .
22. A. Krupavičius ir A. Lukošaitis (sud.) *Lietuvos politinė sistema.* Kaunas: 2005 m.
23. Limba, T. Elektroninės valdžios įgyveninimo ypatumai Lietuvoje: visuomenės ir valdžios ryšys. 2006 m.
24. Limba T. ir Petrauskas R. Visuomenės ir valdžios bendravimo internetu kokybės aspektai Lietuvoje. Viešoji politika ir administravimas. 2004 m.
25. Ulle Madise, Internet Voting at the Elections of Local Government Councils on October 2005 m.
26. Harris Mark „Moving the USA to a secure, verifiable e2e voting system could allow millions more people to have their voices heard“ JAV 2010 m.
27. Hilbert Martin „The Maturing Concept of E-Democracy: From E-Voting and Online Consultations to Democratic Value Out of Jumbled Online Chatter“ Didžioji Britanija 2009
28. Kitsing Meelis „Success without Strategy: E-Government Evolution in Estonia“ JAV 2008
29. Mendez Fernando „ELECTIONS AND THE INTERNET: ON THE DIFFICULTIES OF 'UPGRADING' ELECTIONS IN THE DIGITAL ERA“ Didžioji Britanija 2010
30. Novogrodzkiene J. Politikos mokslo pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001 m.
31. Parvez Zahid „Informatization of local democracy: A structuration perspective“ Nyderlandai 2006
32. Parvez Zahid „Informatization of local democracy: A structuration perspective“ Nyderlandai 2006
33. Petrauskas, R.; Kalinauskienė, E.; Paražinskaitė, G.; Vedytė, N. (2009 m.) *Elektroninis dalyvavimas ir Lietuvos atstovaujamoji valdžia* Viešoji politika ir administravimas
34. Petrauskas, R. (2008-2009) *Elektroninis dokumentas ir asmens identifikavimas*; 2008/9 rudens sem. Papildoma medžiaga egzaminui

35. Alexander Prosser. *Electronic Voting in Europe – Technology, Law, Politics and Society* 2004 m.
36. Ramonaitė A. *Demokratija žinių visuomenėje: iššūkių ir galimybių analizė*. Vilnius 2007 m.
37. Ramonaitė, A. ir kt.(2008) *Elektroninio balsavimo galimybių studija*. Vilnius 2008 m.
38. Ramonaitė A. *Kodėl rinkėjai ne(be)balsuoja?* Vilnius: Versus aureus, 2006 m.
39. Vitkus G. *Politologija*. Vilnius: Danielius, 2001 m.
40. Renaud Karen „HandiVote: Simple, Anonymous, and Auditable Electronic Voting“ Didžioji Britanija 2009
41. Saglie Jo „Size and e-Democracy: Online Participation in Norwegian Local Politics“ Didžioji Britanija 2009
42. Watson Richard T. „A STRATEGIC PERSPECTIVE OF ELECTRONIC DEMOCRACY“ JAV 2001
43. Drechsler Wolfgang „E-VOTING IN ESTONIA“ Estija 2002 m.
44. Xenakis Alexandros „Trust Analysis of the U.K. e-Voting Pilots“ JAV 2005
45. Xiudian Dai „Prospects and Concerns of e-Democracy at the European Parliament“ Didžioji Britanija 2007
46. Xiudian Dai „The Internet and Parliamentary Democracy in Europe“ Didžioji Britanija 2007

DOKUMENTAI:

47. Lietuvos Respublikos vyriausybės projektas dėl rinkimų įstatymo straipsnio pakeitimo ir papildymo [Žiūrėta 2010 09-07]. http://www.lrv.lt/Posed_medz/2010/100616/03.pdf 2010

48. LIETUVOS RESPUBLIKOS 15 VYRIAUSYBĖS PROGRAMA http://www.smm.lt/veikla/docs/lrv/15_vyr_programa.pdf [Žiūrėta 2010 09-07]. 2008

49. LIETUVOS RESPUBLIKOS BALSAVIMO INTERNETU RINKIMUOSE IR REFERENDUMUOSE KONCEPCIJA [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=284688&p_query=internetinis%20balsavimas&p_tr2=2 2006 m.

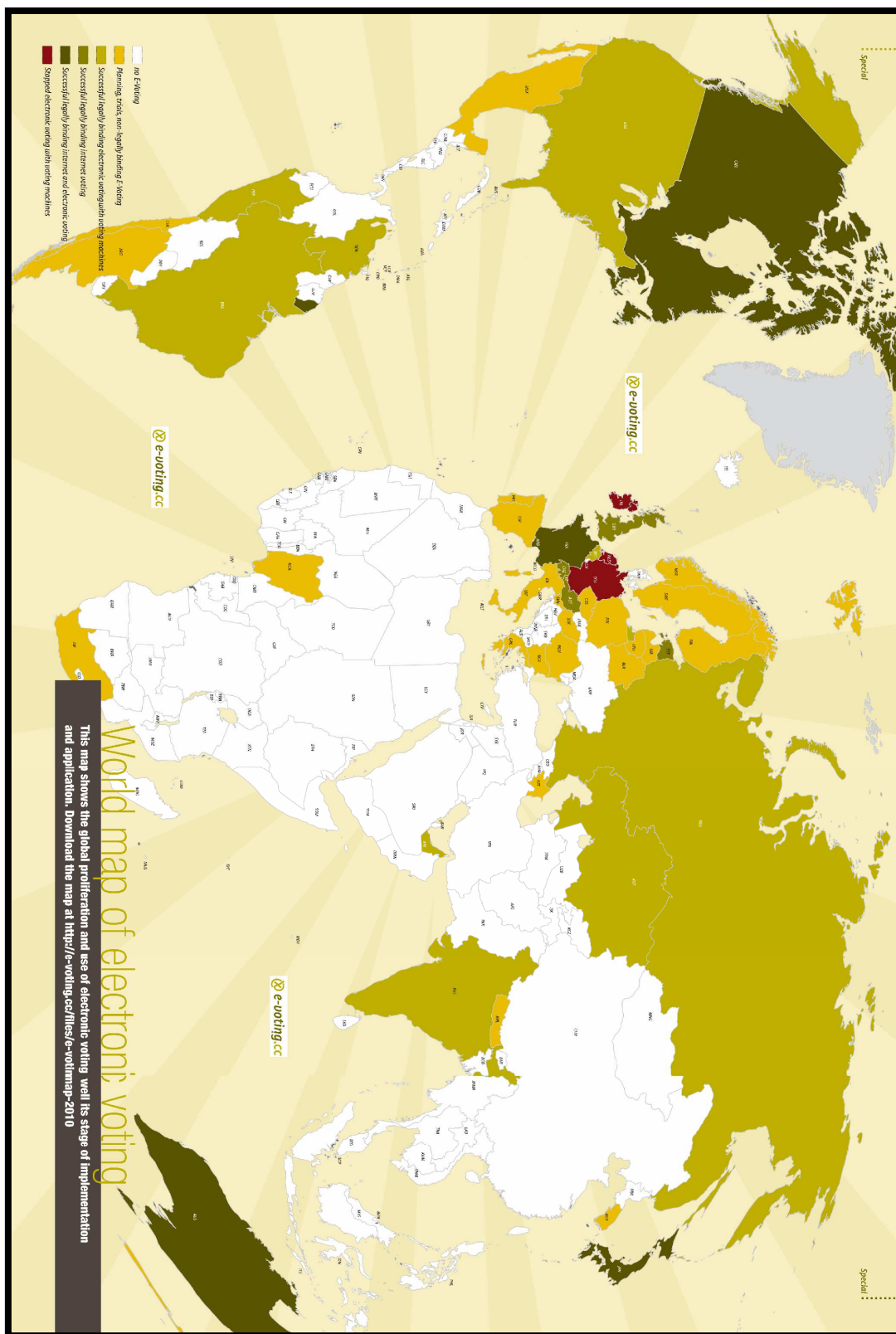
50. LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSIOSIOS RINKIMŲ KOMISIJOS ĮSTATYMAS [Žiūrėta 2010 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=344537. 2002 m.

51. Elektroninio balsavimo sistemos kūrimo darbai įgyja pagreitį [Žiūrėta 2011 09-07]. <http://www.vrk.lt/lt/naujienos/igyja-pagreiti.html>. 2007 m.

52. Baigiami rengti reikalavimai balsavimo internetu sistemai pagreitį [Žiūrėta 2011 09-07]. <http://www.vrk.lt/lt/naujienos/balsavimo-internetu-sis.html>. 2007 m.
53. AIŠKINAMASIS RAŠTAS DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ rinkimų ĮSTATYMŲ straipsnių pakeitimo IR PAPILDYMO [Žiūrėta 2011 09-07]. <http://www.vrk.lt/lt/naujienos/balsavimo-internetu-sis.html>. 2011 m.
54. LiJOT Asamblėja. REZOLIUCIJA DĖL BALSAVIMO INTERNETU [Žiūrėta 2011 09-07]. <http://www.lijot.lt/Files/Documents/634066808343269648.pdf> 2010 m.
55. VYTAUTAS LANDSBERGIS. LIETUVOS RESPUBLIKOS K O N S T I T U C I J A [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=274999 1992 m.
56. i2010 - A European Information Society for growth and employment // http://www.i2010.org.uk/conference_papers.html; [Žiūrėta 2011 09-07].
57. eEurope 2005: An information society for all http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2002/news_library/documents/eeurope2005/eeurope2005_en.pdf, [Žiūrėta 2011 09-07]. 2002 m.
58. LIETUVOS RESPUBLIKOS MINISTRAS PIRMININKAS POTVARKIS DĖL DARBO GRUPĖS SUDARYMO [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=295063&p_query=&p_tr2= 2007 m.
59. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO RINKIMŲ ĮSTATYMAS [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=389912 1992 m.
60. LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTO RINKIMŲ ĮSTATYMAS [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=389914 1992 m.
61. LIETUVOS RESPUBLIKOS RINKIMŲ Į EUROPOS PARLAMENTĄ ĮSTATYMAS [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=389914 2003 m.
62. LIETUVOS RESPUBLIKOS SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ RINKIMŲ ĮSTATYMAS [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=389914 1994 m.
63. LIETUVOS RESPUBLIKOS REFERENDUMO ĮSTATYMAS [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=389914 2002 m.
64. Lietuvos Respublikos Valstybės Kontrolės parenkta ataskaita apie Vyriausiosios Rinkimų komisijos informacinių sistemų kontrole [Žiūrėta 2011 09-07]. http://www.vrk.lt/dynamic/files/1364/vrk_is_kontrolė.pdf
65. ACE rinkimų žinių tinklas. [Žiūrėta 2010 09-07]. <http://aceproject.org/>

PRIEDAI

1 priedas

9 pav. E. balsavimas skirtingose šalyse.

Šaltinis <http://aceproject.org>